

ULUSLARARASI GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE YÖNETİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Ali Aslan*

GİRİŞ

“Devletler neden siyasi reform yapar” sorusuna sunulan açıklamalardan en fazla ön plana çıkamı (liberal) demokratikleşmedir. Özgürleşme odaklı siyasi-etik bir yaklaşım sunan demokratikleşme perspektifi, siyasi düzenin dinamik yapısı ve sınırlarının değişkenliğini göz önünde tutar. Buradaki kilit nokta, siyasi düzenin sembolik sınırlar çizerek toplumun bazı kesimlerini dışarıda tuttuğu, yani dışladığı gerçeğidir. Siyasi ve kültürel tanınmama ve böylece haklardan mahrum bırakılma reel siyasetin olağan işleyişi olarak kabul edilir. Ancak bu reel durum ideal olana uymadığı için siyasi-etik açıdan ağır bir şekilde eleştirilir. Devletin dışarıya karşı kendi egemenlik alanını belirleyen sınırlar çizmesi de içeride sembolik olarak çizdiği sınırlarla toplumsal düzeni bir temele oturtmaya çalışması da demokratik eleştirinin konusudur.¹ Ancak dışlama varsa içselleştirmenin varlığı da söz konusudur. İçerideki bu sınırlar tarihseldir, yani değişime tabidir. Dışlanan toplumsal kesimler belli tarihi kırılma anlarında haklarının teslim edilmesiyle içselleştirilir. Demokratikleşme kuramına göre içselleştirme siyasi düzen üzerinde toplumdaki gelen baskıların artması sonucu gerçekleşir. Bu liberal demokratik perspektife göre, içselleştirme süreci tüm herkesin kuşatıldığı, kimsenin dışlanmadığı, yani içerideki sembolik sınırların tamamen ortadan kalkacağı noktaya kadar devam

* Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, İbn Haldun Üniversitesi

1. Andrew Linklater, “The Problem of Community in International Relations,” *Alternatives*, Cilt 15, No. 2, 1990, ss. 135-153; David Campbell, *Writing Security*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1992.

edecektir.² Bu haliyle demokratikleşme kuramı dışlamayı doğal karşılayan siyaset karşıtı bir perspektif sunar.³ Siyasi reformun temel gerekçesi ise devlet ile toplumsal kesimler arasındaki uyumsuzluklar ve o toplumsal taleplerinin belli dönemlerde ağır basmasıdır.

Siyasi reformun toplumsal zemini göz ardı edilemez. Alttan gelen toplumsal tazyiklerin, siyasi düzenin değişiklik göstermesinin arkasındaki en önemli faktörlerinden birisi olduğu kabul edilmelidir. Ancak nerdeyse hiçbir siyasi reform uluslararası alanla kurulan etkileşim göz ardı edilerek açıklanamaz. Değişim talepleri genellikle diğer toplumlardaki değişimlerin ve bunun toplum ve devlet üzerinde yarattığı baskıların sonucu ortaya çıkar. Örneğin, 19. Yüzyılda gerçekleşen ve Osmanlı modernleşmesi olarak adlandırılan kapsamlı reform süreci toplumun bir kesiminin, özellikle gayri-Müslim ticaret erbabı ve Müslüman bir aydın-bürokrat zümresinin Avrupa ile kurduğu kültürel ve ekonomik ilişkiler göz ardı edilerek anlaşılabilir.⁴ Mevcut toplumsal düzenin sorgulanması içerdeki sorunların yeni bir bakış açısıyla ele alınmasının sonucudur. Aynı zamanda, içerdeki sorunların ortaya çıkışında büyük oranda uluslararası alanda diğer toplumlarla girilen etkileşimlerin ve mücadelenin rolü de vardır.⁵ Bazı toplumlardaki gelişme hızının yüksekliği diğer toplumlar üzerinde baskı oluşturur.⁶ İkinci nokta ise, siyasi reformun güvenlik endişeleri göz ardı edilerek anlaşılamayacağıdır. Demokratikleşme ya da daha geniş hatlarıyla siyasi reform yalnızca siyasi-etik düzlemde devletin bir yanlışı dü-

2. Jürgen Habermas, "Deliberative Politics: A Procedural Concept of Democracy," J. Habermas, *Between Facts and Norms*, Cambridge, MA: The MIT Press, 1996, ss. 287-328; Jürgen Habermas, "Three Normative Models of Democracy," J. Habermas, *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory*, Maldon, MA: Polity Press, 1998, ss. 239-252.
3. Chantal Mouffe, "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism?" *Social Research*, Cilt 66, No. 3, 1999, ss. 745-58.
4. Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1962; Roderic H. Davison, "Political Agitation: The New Ottomans," R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1963, ss. 172-233; Cemil Koçak, "Transformation Through Constitution: Young Ottomans and Kanun-i Esasi of 1876," S. Kenan ve S. A. Somel (ed.), *Dimensions of Transformation in the Ottoman Empire from the Late Medieval Age to Modernity*, Leiden: Brill, 2021, ss. 399-440.
5. Bernard Lewis, "The Ottoman Reform," B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford: Oxford University Press, 1968, ss. 75-105; Niyazi Berkes, "Tanzimat: The Economic and Political Impact of the West," N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Londra: Hurst & Co., 1998, ss. 137-154.
6. Justin Rosenberg, "Uneven and Combined Development: 'The International' in Theory and History," A. Anievas ve K. Nişancıoğlu (ed.), *Historical Sociology and World History: Uneven and Combined Development over the Long Duree*, Londra ve New York: Rowman & Littlefield, 2016, ss. 17-30.

zeltmesi olarak görülemez. Sınırlar içerisinde özgürlüğün sağlanması kadar uluslararası anarşik alanda güvenliğin sağlanması da devlet için önemlidir. Ulusal güvenlik sağlanmaksızın ulusal alanda özgürlüklerin yaşanması mümkün değildir. Daha spesifik olarak, siyasi reformlar yönetim sistemini de kuşatan ve ülkenin yönetim kapasitesini artırmayı amaçlayan girişimlerdir. Diğer yandan, devletin birincil endişesi hayatta kalmaktır. Keza, toplumsal talepler devletin güvenliğini tehdit edecek noktaya doğru ilerliyorsa genellikle reddedilir ve bastırılır. Güvenlik endişeleri uluslararası alan göz ardı edilmeden anlaşılabilir. İçerdeki tehditlerin ciddiyetini ve baskısını artırması dışarıda uluslararası anarşinin ve müdahalelerin yarattığı endişelerle katmerlenir. İç tehditlerin varlığı devletin dışarıya karşı zayıf ve savunmasız bir duruma düşmesine sebep olur. Son olarak, siyasi reformlar demokratikleşme çerçevesinde genellikle iktidarın sınırlandırılması ve gücün dağılması olarak kabul edilmektedir. Oysa, siyasi reformlar tam tersi yönde de gerçekleşebilir. Gücün merkezileşmesi ve devletin toplumsal muhalefete karşı daha da güçlenmesini kapsayan siyasi reformları da dikkate almak gerekir.⁷ 19. Yüzyılın Tanzimat reformları iktidarı sınırlandırmayı ve farklı toplumsal kesimleri içselleştirmeye yönelik olduğu gibi yönetim sistemini revize ederek iktidarı merkezileştirmeye de dikkat göstermiştir.⁸ Toplumda merkezsizliği arzulayan güçler olduğu gibi merkezileşmeyi amaçlayan güçler de bulunur. Ortaya çıkan yönetim sistemi bu iki güç arasındaki etkileşimlerin ve iktidar mücadelelerinin sonucudur. Merkezileşme dürtüsünün ve bunun mücadelesini veren güçlerin ulusal ve uluslararası güvenlik endişeleriyle çok daha ağır bastığı söylenebilir. Siyasi reformlar ekseriyetle iktidarın sınırlandırılması ve gücün dağıtılmasından ziyade, uluslararası ve ulusal güvenlik sorunları nedeniyle merkezileşme ağırlıklı gerçekleşir. Dolayısıyla, liberal demokratikleşme yaklaşımı siyasi reform olgusunu tüm yönleriyle kuşatamamaktadır. Toplumsal muhalefetin gözünden meseleyi ele alarak sadece siyasi reform olgusunun tek bir yönünü görmektedir. Özet olarak, dışlanan toplumsal kesimleri içselleştirme olarak demokrasi talepleri siyasi reform için önemli bir faktördür. Ancak, uluslararası anarşi ve onun yarattığı güvenlik endişeleri hesaba katılmadan kendi başına açıklayıcı bir güce sahip değildir. Güvenlik endişeleri karşısında siyasi-etik düzeltmeler ikincildir. Aynı zamanda, siyasi reform olgusu iktidarın sınırlandırılması ve gücün dağıtılması kadar yönetim sistemini yeniden düzen-

7. Victoria Tin-bor Hui, "Toward a Dynamic Theory of International Politics: Insights from Comparing Ancient China and Early Modern Europe," *International Organization*, Cilt 58, No. 4, 2004, ss. 175-205.

8. Butrus Abu-Manneh, "The Sultan and the Bureaucracy: The Anti-Tanzimat Concepts of Grand Vizier Mahmud Nedim Paşa," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 22, No. 3, 1990, ss. 257-274.

leyerek iktidarın merkezileşmesini de kuşatır. Sadece ilkinde yapılacak vurgu siyasi reform olgusunun yeterince anlaşılmasına yol açar.

Kültürel değişimle uluslararası normatif düzene adaptasyon, siyasi reformları ele alan bir başka açıklama modeli sunar. Devletler daha çağdaş olma ya da görünme dürtüsüyle siyasi reformlara girişebilir. Bu yaklaşım, devletleri sarmalayan uluslararası alanın aynı zamanda belli ilke ve normlardan oluşan normatif yapılarla örülü olduğunu kabul eder. Buna göre devletler, belli ilke ve normların belirlediği toplumsallık niteliğine sahip bir uluslararası alanda hareket etmektedir.⁹ Bu toplumsallık durumunun varlığı meşru aktör sorununu ortaya çıkarır. Dolayısıyla, devletler sadece “güçlü” değil aynı zamanda “iyi” aktör de olmak zorundadır. Uluslararası toplumun meşru bir üyesi olmak ve bunu devam ettirmek için devletler dış politikalarını ne şekilde yürüttüklerine ve iç politik alanda nasıl bir siyasi düzene sahip olduklarına özen göstermek zorundadır.¹⁰ Meşru bir devletin nasıl bir siyasi düzene sahip olması gerektiğini ortaya koyan ilke ve normlara uyulmadığında devletler uluslararası toplumdan dışlanmaya maruz kalabilir. “Haydut devlet” kategorisine düşebilir. Bu da ciddi bir güvenlik sorunu demektir.

Bu kurumsal, sosyolojik ve kültürcü özellikler gösteren yaklaşımın temel sorunu devletlerin yapısal baskılar karşısında savunmada kaldığına yaptığı aşırı vurgudur. Uluslararası toplumdan dışlanma korkusuyla devletlerin siyasi reformları çok fazla direnmeden gerçekleştirdiği tezini işlemesidir.¹¹ Bu yaklaşımın gözden kaçırdığı nokta, uluslararası normların aslında pek de uluslararası olmadığı ya da tüm devletler tarafından ortaklaşmadığı, yani bazı devletlerin çıkarlarına hizmet eden ideolojik unsurlar olabileceğidir.¹² Bu durumda uluslararası alanda genellikle tek bir norm setinden ziyade, özellikle kültürel farklılıklardan dolayı birden fazla norm setinin olma ihtimalini hesaba katmamaktadır. Uluslararası toplum düzeyi devletler arasında uzlaşma sağladığı gibi normatif farklılıklar nedeniyle sürtüşmelere ve çatışmalara da yol açabilir. Örneğin, günümüzde uluslararası sistem sade-

-
9. Hedley Bull, “The Emergence of a Universal International Society,” H. Bull ve A. Watson (eds.), *The Expansion of International Society*, Oxford: Oxford University Press, 1984, ss. 117-126; Christian Reus-Smit, “The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions,” *International Organization*, Cilt 51, No. 4, 1997, ss. 555-589; Nicholas Onuf, *World of Our Making*, Londra: Routledge, 2012.
 10. Gerritt W. Gong, *Standard of ‘Civilization’ in International Society*, New York: Clarendon Press, 1984.
 11. Martha Finnemore ve Martha Sikkink, “International Norm Dynamics and Political Change,” *International Organization*, Cilt 52, No. 4, 1998, ss. 887-917.
 12. Fiona B. Adamson, “Global Liberalism versus Political Islam: Competing Ideological Frameworks in International Politics,” *International Studies Review*, Cilt 7, No. 4, 2005, ss. 547-569.

ce farklı materyal kapasitelere sahip devletlerin karşı karşıya gelmesine değil, aynı zamanda liberal demokratik müdahalecilik ile milli egemenliğe saygılı bağımsızlıkçılık arasında alternatif normatif setlere yaslanan devletlerin karşılaşmasına da şahitlik etmektedir.¹³ İkincisi, özellikle baskı altındaki devletlerin siyasi reformları uluslararası normlara uyum sağlamaktan ziyade, uluslararası toplumun baskılarına daha iyi direnebilmek için gücünü ve mukavemetini artırmak amacıyla giriştiğini dikkate almamasıdır. Daha çok uluslararası sistemde ya da toplumdaki statükocu devletlerin perspektifinden geliştirilen bu yaklaşım, sistemde hegemonyaya ve statükoya direnen ve revize etmek isteyen devletlerin yapıp ettiklerini tam olarak anlama noktasında yetersiz kalmaktadır. Özetle, birçok devlet uluslararası toplumdan dışlanmak korkusuyla siyasi reformlara girişebilir. Ancak, bu dışlanma sadece kültürel bir düzeyde ele alınamaz. Bunun askeri-güvenlik boyutu da vardır. Kültürel olarak dışlanan bir devlete askeri müdahalede bulunulması meşru hale gelir. Kültürel dışlanmanın varacağı nihai nokta askeri ya da ekonomik olarak cezalandırılmak ya da bu tehditle karşı karşıya kalmaktır. İkinci nokta ise, revizyonist devletlerin siyasi reformları ile statükocu devletlerin siyasi reformları arasındaki niteliksel farkı gözden kaçırmasıdır. Revizyonist devletler uluslararası sistemi kontrol eden devletlerin güdümündeki uluslararası normlara uymaktan ziyade, uluslararası düzeni değiştirmek için devleti güçlendiren ve gücü merkezileştiren siyasi reformlara girişir. Daha çok otonomiye ve egemen bağımsızlığı savunan normları öne çıkarır. Statükocu devletler ise diğer devletleri zayıflatacak ve bu devletlerin toplumsal alanında merkezkaç güçleri konsolide edecek reformlar için basıkta bulunur. Daha çok “uluslararası toplum”un devletlerin dış ve iç işlerine müdahalelerini meşrulaştıran normların altını çizer.

Demokratik açıklama çerçevesi uluslararası alanın etkisini göremeyen metodolojik milliyetçilik sorunu, uluslararası kültürücü perspektif ise aktörün otonomisini göz ardı eden aşırı yapısalcılık sorunu nedeniyle devletlerin neden siyasi reforma giriştiğine yönelik tatmin edici bir analiz sunamamaktadır. Siyasi reformları daha sağlıklı bir şekilde ele almanın önündeki temel engel olan bu liberal tarafgirliğin neden olduğu sınırlandırmaları aşacak bir perspektife ihtiyaç vardır. Bu perspektif siyasi reformları uluslararası anarşi ve güvenlik bağlamında ve statüko karşıtı devletlerin bakış açısını da içerecek şekilde ele almak zorundadır. Kısaca, siya-

13. Nicholas J. Wheeler, “Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention,” *Millennium*, Cilt 21, No. 3, 1992, ss. 463-487; David Armstrong, *Revolution and World Order: Revolutionary State in International Society*, Oxford: Oxford University Press, 1993; John F. Mearsheimer, “Bound to Fail: The Rise and Fall of the Liberal International Order,” *International Security*, Cilt 43, No. 4, 2019, ss. 7-50.

si gerçekçiliğe yaslanan ve uluslararası güvenliği merkeze alan bu perspektife göre yönetim kapasitesini artırmayı amaçlayan siyasi reform, iç dengelemenin materyal kapasite artırımıyla birlikte iki kilit unsurundan biri olarak değerlendirilmelidir.¹⁴ Buna dayanarak bu çalışma, siyasi reformların uluslararası yapılar/hegemonya zayıfladıkça daha merkezîyetçi, demokratik ve güçlü siyasi rejimler ortaya çıkartma eğilimi gösterdiğini, uluslararası yapılar/hegemonya güçlendikçe ise daha dağınık, zayıf ve otoriter siyasi rejimler üretmeye meyil ettiğini ileri sürmektedir. Bu iddiayı da Türkiye örneği bağlamında ele almaktadır.

2.1. ULUSLARARASI GÜVENLİK, İÇ DENGELEME VE YÖNETİM KAPASİTESİ

Uluslararası güvenlik perspektifinin başlangıç noktası anarşik doğaya sahip, yani dünya devletinin olmadığı ve her devletin güvenliğini kendi başına sağlamak zorunda olduğu uluslararası siyasette güvenliğin esas olarak gücün onu caydıracak miktarda bir başka güçle dengelenmesiyle elde edildiğine duyulan inançtır.¹⁵ Uluslararası kurumlar, hukuk ve normlar gibi küresel yönetim araçlarının güvenlik sağlama konusundaki rolü oldukça sınırlıdır.¹⁶ Bunun en önemli gerekçesi bu yönetim araçlarının statükonun hâkim olduğu dönemde uluslararası sistemin en güçlü devletini ya da ittifak bloğunu sınırlandırma garantisini sunamamasıdır.¹⁷ Örneğin, ABD gücünün zirvesinde olduğu dönemde bu yönetim araçlarından en güçlü olan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin aksi yöndeki kararlarına ve uluslararası toplumun aleyhteki görüşlerine rağmen 2001'de Afganistan'ı ve 2003'te de Irak'ı tek-tarafli hareket ederek işgal edebilmiştir. Bu durumda diğer devletlerin çok-tarafli esasına dayanan bu kurumsal mekanizmalara bel bağlayarak kendilerini güvende hissetmeleri mümkün değildir. Diğer yandan, bu yönetim araçları kendi başlarına ve tüm devletlere eşit uzaklıkta otonom aktörler değildir. Sistemin güçlü devleti ya da ittifak bloğunun elinde bir araç olmaksızın öteye geçemezler. Elbette yine de görece zayıf ve tahakküm edilen devletlerin

14. Stuart J. Kaufman, "The Fragmentation and Consolidation of International Systems," *International Organization*, Cilt 51, No. 2, 1997, ss. 173-208.

15. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, Reading, MA: Addison-Wesley Pub., 1979.

16. Joseph M. Grieco, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism," *International Organization*, Cilt 42, No. 3, 1988, ss. 485-507; John J. Mearsheimer, "The False Promise of International Institutions," *International Security*, Cilt 19, No. 3, 1994-1995, ss. 5-49.

17. Randall Schweller, "The Problem of Order Revisited," *International Security*, Cilt 26, No. 1, 2001, ss. 161-186.

bu yönetim araçlarından beklentileri bu gerçeğe rağmen sona ermez. Bu devletler düşük materyal kapasitelerinin vermiş olduğu kırılgenlikle bu yönetim araçlarının kendilerini koruyacağını beklerler. Ya da bu kurumların güçlü devletleri de bir ölçüde sınırlandıracağını umarak daha insafli ve dolaylı bir şekilde tahakküm edileceklerini düşünüp bu yönetim araçlarına destek verirler.¹⁸ Ancak sistemi tahakküm eden devletin çıkarlarının masada olduğu kritik karar anlarında bu yönetim araçlarının ne denli tarafsız olmaktan uzak ve güvenlik sağlamak konusunda aciz olduğu ortaya çıkar. O halde bu yönetim araçları bırakın güvenlik garantisi sunmayı devletlerin güvenliğini tehdit eden unsurlara dönüşebilir.¹⁹ Bir ihtimal bu araçların tüm ülkelere güvenlik sağlayabilmesi için uluslararası sistemde gücün olabildiğince dağılması gerekir. Bu durumda bu yönetim araçları bir devlet ya da ittifak bloğunun araçları olmaktan çıkabilir ve herkese eşit mesafede olabilir. Şayet bu şartlar altında bu yönetim araçları bir varlık gösterebilirse, yani herkesi eşit derecede sınırlandırabilirse o zaman otonom aktörler olduklarını söyleyebiliriz. Ancak arkasında herhangi bir güç olmayan bir kurumsal yapının ayakta kalması ve etkin olması siyasetin doğasına aykırıdır.²⁰ Keza uluslararası sistemde çift ya da çok kutupluluğun hâkim olduğu dönemlerde uluslararası yönetim araçları tüm sistemi kapsayacak şekilde varlık gösteremez. Ya bu yönetim araçlarına rastlamayız ya da uluslararası sistem içerisinde kapsamı sınırlı birden fazla ve paralel yönetim araçları mevcuttur.²¹ Örneğin, Soğuk Savaş döneminde bir yanda Sovyetler Birliği'nin kontrolünde Varşova Paktı diğer tarafta ise ABD liderliğinde NATO'yu da içinde barındıran liberal uluslararası kurumsal düzen gibi iki yönetim araç seti yer almaktaydı. Uluslararası yönetim araçlarıyla güç merkezleşmesi arasında doğru orantı vardır. Güç tek bir elde toplandıkça küresel yönetim araçları ortaya çıkar ve etkin olur. Güç dağıldıkça yönetim araçları ya ortadan kalkar ya da etkisi sadece belli bir bölge ya da grup devlet için geçerli hale gelir. Uluslararası sistemde bütüncül kurumsallaşmanın en fazla yaygın olduğu dönemler tek kutupluluğun hükümferma olduğu 1830-1875 (İngiltere hegemonyası) ve 1990-2010 (ABD hegemonyası) dönemlerdir.²² Özetle, son kertede belirleyici olan sert ve yu-

18. John G. Ikenberry, *After Victory*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001.

19. Bu güvenlik araçlarının tüm devletlerin çıkarlarını aşan ve ulus-aşırı bir elit zümresinin çıkarlarını gözeten devletimsi bir yapı sunduğuna dair analizler de dikkate değerdir. Bkz. William I. Robinson, "Social Theory and Globalization: The Rise of a Transnational State," *Theory and Society*, Cilt 30, No. 2, 2001, ss. 157-200.

20. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

21. Mearsheimer, 2019.

22. Bunu tarihte daha eskilere götürenler de vardır, bkz., Giovanni Arrighi, "The Three Hegemonies of Historical Capitalism," *Review*, Cilt 13, No. 3, 1990, ss. 365-408.

muşak formlarıyla güçtür. Kurumsal yapılar gücün üstünde ve sınırlandırıcı bir etkiye sahip değildir; tam tersine, güç kurumsal yapıları belirler.²³

Dolayısıyla, dünya devletinin olmadığı, yani egemenliğin birden fazla aktör arasında bölündüğü durumda ve onu ikame etme iddiası taşıyan küresel yönetim araçlarının da güvenlik garantisi sunmadığı anarşik ve tehditkâr uluslararası ortamda bir devlet güvenliğini sağlamak için genel hatlarıyla iki yola başvurur. Bunlardan ilkinde devlet uluslararası sistemdeki diğer devletlerle ittifaklar kurarak, gücünü diğer devletlerin güçleriyle birleştirerek güvenliğini sağlamaya çalışır.²⁴ Böylece, dış dengeleme yoluyla kendisine yönelecek tehditler için caydırıcı bir güç oluşturmuş olur. Günümüzde (2023) Rusya'nın Ukrayna'ya karşı başlattığı işgal harekâtından sonra Avrupa devletlerinin sergilediği ittifak ilişkilerini sıkılaştırmak – elbette Almanya, Fransa ve Macaristan'ın belli ölçüdeki ayak sürmesi göz ardı edilecek olursa– politikası buna güzel bir örnek teşkil etmektedir. Özellikle, uzun süre NATO üyeliğine mesafeli bir tavır sergileyen ve tarafsızlık siyaseti izleyen İsveç ve Finlandiya gibi Rusya'ya sınır ya da yakın Avrupa ülkelerinin birden üyeliğe başvurmaları dikkate değerdir. Diğer yol ise, devletin kendi kaynaklarıyla materyal ve yönetim kapasitesi artırımına giderek güç dengesini sağlaması ya da daha iyi ihtimalle güç dengesini kendi lehine değiştirmesidir. Böylece, iç dengeleme yoluyla devlet daha caydırıcı bir güç haline gelir. Günümüzde Çin öncelikli olarak –dış dengeleme ikinci plandadır– bu politikayı takip etmektedir. ABD hakimiyetindeki uluslararası düzeni revize etmek isteyen ya da en azından ABD gücünü dengelemek isteyen Çin, uzun bir süredir iç dengelemeyle güvenliğini sağlamaya ve materyal ve yönetim kapasitesini yukarılara çekmeye çalışmaktadır.²⁵

Dış dengeleme güvenlik sorununa çok daha hızlı ve ucuz bir çözüm sunduğu için daha fazla tercih edilir. İç dengeleme ise uzun vadeye yayılan, siyasi ve ekonomik maliyeti yüksek bir güvenlik sağlama yoludur. Öte yandan, dış dengeleme ülke güvenliği gibi kritik bir konuda diğer ülkelere bağımlı olmayı –çünkü müttefiklerin çıkarları değişebilir– öngördüğü için kırılğan ve ittifaklar ilanihaye kurulmadığı için de geçici bir güvenlik sağlama şeklidir. Ancak yine de dış dengeleme, güvenliğini sağlamak için yeterince materyal ve yönetim kapasitesine sahip olsa dahi, devletin uluslararası sistemde ortaya çıkan ittifak ilişkilerini yakından takip ederek kendisini dışlanmaktan korumak ve güç siyasetinin içerisinde kalmak

23. Hans J. Morgenthau, *Politics among Nations*, New York, NY: Alfred A. Knopf, 1948.

24. Stephen M. Walt, "Alliance Formation and the Balance of World Power," *International Security*, Cilt 9, No. 4, 1985, ss. 3-43.

25. Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic War" R.I. Rotberg ve T.K. Rabb (ed), *The Origin and Prevention of Major Wars*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, ss. 15-38.

için sürekli olarak gözetmesi gereken bir pratiktir. İç dengeleme ise kendi kendine yetmeyi ve potansiyelini en ileri düzeyde kullanmayı esas aldığı için çok daha sağlam bir şekilde güvenliğin üretilmesini mümkün kılar. Devlet kendi kaynaklarına yaslanarak materyal ve yönetim kapasitesini geliştirdikçe caydırıcılığını da artırır.²⁶ ABD hakimiyeti karşısında Çin ve Rusya gibi devletler yüksek maliyetine rağmen iç dengelemeye ağırlık verirken, Avrupa ülkeleri daha çok pratik ve maliyeti düşük olan dış dengelemeye, yani büyük oranda ABD'nin peşine takılma stratejisi gütmektedir.²⁷ Çin ve Rusya, ABD gücü karşısında çok daha otonom ve güvenli bir konumdayken, Avrupalı devletler ABD karşısında güvenlikleri açısından kırılgan bir durumdadır. Donald Trump'ın ABD başkanlığı döneminde (2016-2020) bu kırılganlığın yarattığı kaygı ve hayal kırıklığı Avrupalı devletlerin bunu sorgulamaya başlamasına neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron bu durum karşısında Avrupa'nın ABD'ye karşı stratejik otonomi kazanması ve kendi güvenliğini sağlaması için bir Avrupa ordusunun kurulması fikirlerini ortaya atmıştı.²⁸ Almanya'da da son yıllarda tarihi karanlık tecrübelerden kaynaklanan hassasiyetlerden ötürü çok daha ürkek bir şekilde Avrupa'nın kendi güvenliğini ele almasına yönelik bir eğilim baş göstermeye başlamış durumdadır.²⁹ Ukrayna işgaline karşı Rusya'ya nasıl tepki verileceği, düşman ilan edip tüm bağları keserek yıpratma stratejisi mi izleneceği yoksa bağları kesmeden yatıştırma stratejisi mi takip edileceği noktasındaki anlaşmazlıkta somutlaştığı üzere ABD ve kıta Avrupası ilişkilerinin önümüzdeki süreçte çok daha derin ayrışmalar yaşaması muhtemeldir.³⁰

Bir devlet güvenlik sorunlarına çözüm ararken hem dış hem de iç dengeleme yoluna başvurur. Devlet sadece dış dengelemeye bel bağlayamaz. Ciddiye alınacak bir materyal ve yönetim kapasitesine sahip olmayan ya da materyal ve yönetim kapasitesi çok düşük bir devlet ittifak ortağı olarak hesaba katılmaz. Kritik bir coğrafi konumda yer almak ya da ittifak havuzunun kalabalık görünmesi için bir ak-

26. Kenneth N. Waltz, "Structural Realism After the Cold War," *International Security*, Cilt 25, No. 1, 2000, ss. 5-41.

27. Sebastian Rosato, "Europe's Troubles: Power Politics and the State of the European Project," *International Security*, Cilt 35, No. 4, 2011, ss. 45-86.

28. Natalie Nougayrede, "France's Gamble: As America Retreats, Macron Steps Up," *Foreign Affairs*, Cilt 96, No. 2, 2017, ss. 2-8.

29. Barbara Lippert et al., "European Strategic Autonomy," SWP Research Paper, Berlin: German Institute for International and Security Affairs, 2019.

30. "France and Germany mark clear differences with the US over war in Ukraine," *Le Monde*, 10 Mayıs 2022, https://www.lemonde.fr/en/international/article/2022/05/10/france-and-germany-mark-clear-differences-with-us-over-war-in-ukraine_5983016_4.html (ziyaret tarihi: 28 Şubat).

törün daha ittifak sistemine eklenmesi belki kurtarıcı olabilir. Yine de materyal ve yönetim kapasitesi düşüklüğü nedeniyle devlet, anarşik uluslararası sistemde tamamıyla korunaksız kalır. Büyük ihtimalle *de facto* olarak kendisinden çok daha fazla güce sahip bir başka devletin egemenliği altına girer.³¹ Şiddet kullanma gücünden mahrum bir devletin devlet olarak görülmesi pek mümkün değildir. Her ne kadar günümüz modern uluslararası sistemi çoğul ve eşit egemenlik ilkesi üzerine bina edilmiş olsa da sistemdeki birçok devlet ABD gibi büyük güçler karşısında bir ittifak ortağı olmaktan ziyade ABD'nin iç ve dış politikasında söz sahibi olduğu bağımlı devletler durumundadır.³² Bu devletlerin birçoğunun dış ve hatta iç politika kararları kritik noktalarda kendileri tarafından değil büyük oranda ABD tarafından alınmaktadır. Dolayısıyla, aralarında büyük kapasite farklılıkları olan devletlerin ittifak ilişkileri eşit bir ilişki türü olmaktan ziyade pratikte hiyerarşik bir ilişki türü özelliği göstermektedir. Teorik olarak farklı ve rakip eğilimlere sahip olsalar da uluslararası ilişkiler literatüründe modern uluslararası sistemde hiyerarşik ilişkilerin sanılanın aksine çok daha yaygın bir durum olduğunu kabul eden birçok yazar bulunmaktadır.³³

Aynı şekilde, dünyada sadece iç dengeleme yoluyla güvenliğini sağlayabilecek devlet hemen hemen yok gibidir. 1990-2010 arası dönemde uluslararası sistemin tek süper gücü olan ABD'nin durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde ABD müttefiklere sahipti, ancak bu bir başka gücün dengelenmesi ihtiyacından kaynaklanmıyordu. ABD dışındaki tüm devletlerin gücünün toplama-

31. Randall Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In," *International Security*, Cilt 19, No. 1, 1994, ss. 72-107.

32. Daniel H. Nexon ve Thomas Wright, "What's at Stake in the American Empire Debate," *The American Political Science Review*, Cilt 101, No. 2, 2007, ss. 253-271.

33. Alexander Wendt ve Daniel Friedheim, "Hierarchy under Anarchy: Informal Empire and the East German State," *International Organization*, Cilt 49, No. 4, 1995, ss. 689-721; David A. Lake, "Anarchy, Hierarchy, and the Variety of International Relations," *International Organization*, Cilt 50, No. 1, 1996, ss. 1-33; Tarak Barkawi ve Mark Laffey, "Retrieving the Imperial: Empire and International Relations," *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 31, No. 1, 2002, ss. 109-127; John Ikenberry, "Liberalism and Empire: Logics of Order in the American Unipolar Age," *International Organization*, Cilt 4, No. 2, 2004, ss. 609-630; John M. Hobson ve J. C. Sharman, "The Enduring Place of Hierarchy in World Politics: Tracing the Social Logics of Hierarchy and Political Change," *European Journal of International Relations*, Cilt 11, No. 1, 2005, ss. 63-98; Jack Donnelly, "Sovereign Inequalities and Hierarchy in Anarchy: American Power and International Society," *European Journal of International Relations*, Cilt 12, No. 2, 2006, ss. 139-170; Daniel Nexon ve Thomas Wright, "What's at State in the American Empire Debate," *American Political Science Review*, Cilt 101, No. 2, 2007, ss. 253-271; David A. Lake, "International Hierarchy" in *Hierarchy in International Relations*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 2009, ss. 45-62.

mı ABD'yi dengeleyecek hacme ulaşmıyordu.³⁴ Bazı yazarların tahmin ettiği gibi 2010'lu yıllarda Çin'in yükselişi ve etrafında oluşturduğu çekim gücüyle birlikte ABD meydan okunması imkânsız tek süper güç olma konumunu kaybetti.³⁵ Halen zirvede yer alsa da dış dengelemeye muhtaç hale geldi. Bu dönemde Barack Obama ve Trump gibi ABD başkanlarından duymaya başladığımız transatlantik ilişkilerinin ve müttefiklerle bağların sıkılaştırılması ve güvenlik harcamalarının oluşturduğu mali yükün müttefiklerle birlikte karşılanması çağrılarının arka planında bu yeni durum yatmaktadır.³⁶ Dolayısıyla, devlet daha çok iç ve dış dengeleme arasında bir denge kurarak güvenliğini sağlama yoluna gider. İç dengelemede geriye gidiş, yani materyal ve yönetim kapasitesi kaybı dış dengelemeye olan ihtiyacı artırır. Devletin egemenliğini ve otonomisini riske sokarken kolay dış dengeleme yapabilecek şartların varlığı da devletin iç dengelemeyi göz ardı etmesine yol açabilir. Görece zayıf olan devlet doğal olarak dış dengelemeye daha fazla başvurmak zorunda kalır. Bu durumda devletin güvenliği ittifakın büyük ortağının insafına kalır. Büyük ortak ihtiyacı kalmadığında görece zayıf devleti ortada bırakabileceği gibi, bizzat büyük devletin kendisi küçük ortak için bir güvenlik tehdidi haline gelebilir. Elbette literatürde “yetersiz dengeleme” olarak ifade edilen bu durumun nedeni sadece güç ile kurulan sağlıklı ilişkiden kaynaklanmayabilir. Devlet elitinin ideolojik saplantıları, kendi güvenlik endişelerini devletin güvenliğinin önüne koyması ya da iç politikada yaşanan çalkantılar yetersiz dengelemeye yol açıp ülkeyi dışarıya daha bağımlı hale sokabilir.³⁷ Ancak yine de birincil faktörün güç ile kurulan sağlıklı ilişki ve bunun yol açtığı düşük materyal ve yönetim kapasitesi olduğunu ifade etmek gerekir. Burada zikredilen ideolojik saplantılar ya da iç politikadan kaynaklanan sıkıntılar daha çok ikincil nedenlerdir.³⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere Almanya başta olmak üzere birçok Avrupa devletinin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD karşısındaki durumu materyal ve yönetsel güç kısıtları nedeniyle dışarıya bağımlı olmaya güzel bir örnektir.

34. William A. Wohlforth, “The Stability of a Unipolar World,” *International Security*, Cilt 24, No. 1, 1999, ss. 5-41.

35. Christopher Layne, “The Unipolar Illusion Revisited: The Coming End of the United States' Unipolar Moment,” *International Security*, Cilt 31, No. 2, 2006, ss. 7-41.

36. Randall L. Schweller ve Xiaoyu Pu, “After Unipolarity: China's Vision of International Order in an Era of U.S. Decline,” *International Security*, Cilt 36, No. 1, 2011, ss. 41-72.

37. Steven R. David, “Explaining Third World Alignment,” *World Politics*, Cilt 43, No. 2, 1991, ss. 233-256; Randall Schweller, “Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing,” *International Security*, Cilt 29, No. 2, 2004, ss. 159-201.

38. Mohammed Ayoob, “The Security Problematique of the Third World,” *World Politics*, Cilt 43, No. 2, 1991, ss. 257-283.

Devletin gücü arttıkça dış dengelemeye, yani müttefiklere olan ihtiyacı azalır. İttifak ilişkilerine girdiğinde de ya baskın taraf olarak ya da belli bir caydırıcılığa sahip olmakla müttefikleri karşısında kırılğanlığı görece daha sınırlı olur. 18. Yüzyılın son çeyreğinde ABD, bağımsızlığını kazanma sürecinde İngiltere'ye karşı Fransa'nın desteğine muhtaç olan bir devletken, ilerleyen zamanda büyük bir material ve yönetim kapasitesi artırımı gerçekleştirerek Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında Almanya'nın Avrupa kıtasındaki yayılmacılığı karşısında aciz duruma düşen Fransa'nın ve diğer Avrupalı devletlerin yardımına koşmuştur. Avrupa uluslararası sistemine dışarıdan dengeleme yapabilen ve bu bölgesel düzeni istediği gibi dizayn edebilen bir devlet konumuna ulaşmıştır. İngiltere'nin uzunca bir süre kıta Avrupası'na yönelik elinde tuttuğu bu bölge-dışı güç konumunun yeni sahibi olmuştur.³⁹ İç dengelemeye verilen ağırlığın neticesinde ABD için bir zamanlar Fransa'nın desteğine olan bağımlılığın yerini uluslararası alanda otonom ve ittifak ilişkilerinde baskın taraf olmak almıştır.⁴⁰

İç ve dış dengeleme arasındaki ilişki de statik değil dinamik ve değişkendir. Devlet-içi faktörler ile uluslararası faktörlerin etkileşimiyle iki dengeleme türü arasında sürekli değişen bir ilişki söz konusudur. Uluslararası sistemde güç dağılımı ve normatif boyutlarıyla bir düzenden başka bir düzene geçiş dönemlerinde yaşanan çatışma ve belirsizlik şartlarında iç dengelemenin önemi artar. Taşların yerinden oynadığı, belirsizliğin ve güce başvurmanın arttığı ve meşru görüldüğü revizyonist dönemlerde müttefik bulmak ve bulunan müttefiklere güvenmek çok daha zordur.⁴¹ Müttefiklerin hızlı bir şekilde taraf değiştirmesi –özellikle çok-kutuplu bir ortamda– ve milli güvenliği tehdit eden unsurlara dönüşmesi an meselesidir. İki dünya savaşı arası dönem (1919-1939) bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Nazi Almanyası, Sovyet Rusya ve ABD arasındaki ittifak ilişkilerindeki hızlı geçişler bu dönemin ruhuyla doğrudan ilişkilidir. Savaşın başından 1941 yılına kadar ABD'ye karşı beraber hareket eden Sovyet Rusya ve Nazi Almanyası bu tarihten itibaren, Sovyetlerin saf değiştirmesiyle azılı iki düşmana dönüşmüştür. Avrupa-merkezli ya da İngiltere hegemonyasındaki bir uluslararası sistemden ABD-Sovyet Rusya çift-kutupluluğuna dayanan ve ABD'nin daha ağır bastığı yeni bir uluslararası sisteme geçişte ittifaklar hızlı bir şekilde değişirken diğer yandan da iç dengelemeye ağırlık verildiği görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan

39. Josef Joffe, "Europe's American Pacifier," *Foreign Policy*, No. 54, 1964, ss. 64-82; John F. Meersheimer, "The Future of the American Pacifier," *Foreign Affairs*, Eylül/Ekim 2001, ss. 46-61.

40. Thomas Paterson et al, *American Foreign Relations: A History Since 1895*, Cilt 2, Boston, MA: Wadsworth, 2020.

41. Hans J. Morgenthau, "The Struggle for Power: Imperialism," *Politics among Nations*, New York, NY: Alfred A. Knopf, 1948, ss. 34-42; Waltz, 2000.

ve büyük bir yıkıma uğrayan Almanya'nın çok kısa sürede devasa bir materyal ve yönetim kapasitesine ulaşip yeniden sistemi revizyona sürüklemesi dikkate şayan-
dır.⁴² Yine aynı şekilde 1929 büyük ekonomik buhranıyla tepetaklak olan ABD'nin
1930'larda hızlı ve kararlı ekonomik toparlanma çabalarını da ayrıca not etmek
gerekir. Sovyet Rusya'nın yıkılan Çarlık Rusyası'nın külleri üzerine aynı dönemde
ağır sanayi hamlesiyle inşa ettiği yeni "sosyalist" imparatorluğu da anımsamadan
geçemeyiz.⁴³ Bu dönemde kararlı reform adımlarıyla iç dengelemeyi başaramayan
İngiltere ve Fransa gibi devletlerin İkinci Dünya Savaşı'nda maruz kaldığı işgaller
ve saldırılar da dikkatlerden kaçmamalıdır.⁴⁴

Devlet içinde ise mevcut siyasi elitin yeni ve daha büyük siyasi hedefler orta-
ya koymasıyla ya da statükocu elitin yerini reformist bir elit grubuna bırakmasıyla,
yani elit değişimiyle devletin uluslararası konumunu revize etme noktasına gelme-
si iç dengelemeyi daha önemli hale getirebilir.⁴⁵ İç dengelemeye, yani idari reform-
lara, ekonomik atılımlara ve askeri gücün geliştirilmesine ağırlık verilmeye başlanır.
1862'de Otto von Bismarck'ın başbakanlık görevine geldiği Prusya (1870'den iti-
baren Almanya İmparatorluğu) ve 1868 Meiji restorasyonunu takip eden dönemde
Japonya İmparatorluğu bunun güzel örnekleridir.⁴⁶ Her iki devlette de iktidara ge-
len yeni elitler ülkelerinin uluslararası konumunu gözden geçirerek askeri, idari ve
ekonomik modernleşmeyle büyük ölçekte materyal ve yönetim kapasitesi artırımı-
na gitti. Bu noktaya kadar uluslararası sistemde pek bir ağırlığa sahip olmayan bu

42. Wilhelm Deist, "The Road to Ideological War, 1918-1945," W. Murray, M. Knox ve A. Berns-
tein, eds., *The Making of Strategy: Rulers, States, and War*, Cambridge: Cambridge University
Press, 1994, ss. 352-392.

43. Mark L. Haas, "Soviet Grand Strategy in the Interwar Years: Ideology as Realpolitik," J. W. Ta-
liaferro, N. M. Ripsman ve S. E. Lobel, ed., *The Challenge of Grand Strategy: The Great Powers
and the Broken Balance between the World Wars*, Cambridge: Cambridge University Press,
2012, ss. 279-307.

44. Douglas Porch, "Arms and Alliances: French Grand Strategy and Policy in 1914 and 1940" P.
Kennedy (ed.), *Grand Strategies in War and Peace*, New Haven, CT: Yale University Press, 1991,
ss. 125-143; Williamson Murray, "The Collapse of Empire: British Strategy, 1919-1945," W.
Murray, M. Knox ve A. Bernstein, eds., *The Making of Strategy: Rulers, States, And War*, Cam-
bridge: Cambridge University Press, 1994, ss. 393-427.

45. Ian S. Lustick, "The Absence of Middle Eastern Great Powers: Political 'Backwardness' in His-
torical Perspective," *International Organization*, Cilt 51, No. 4, 1997, ss. 653-683.

46. Tsuyoshi Kawasaki, "The Rising Sun Was No Jackal: Grand Strategy, the Tripartite Pact, and Al-
liance Formation Theory," J. W. Taliaferro, N. M. Ripsman ve S. E. Lobel (ed.), *The Challenge
of Grand Strategy: The Great Powers and the Broken Balance between the World Wars*, Cam-
bridge: Cambridge University Press, 2012, ss. 224-245; Marcus Jones, "Bismarckian Strategic
Policy, 1871-1890," W. Murray ve R. H. Sinnreich (ed.), *Successful Strategies: Triumphant in
War and Peace from Antiquity to the Present*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014,
ss. 214-240.

iki devlet, iç dengelemede gerçekleştirdikleri büyük başarılarla yaklaşık üç çeyrek asır sistemin statükocu devletlerine –ABD, İngiltere ve Fransa– kök söktürdü. Bu dönemde bu devletler için dış dengeleme iç dengelemeyi besleyen bir işlev görmekten öteye gitmedi. Uluslararası düzeni değiştirmek amacıyla bir araya gelen bu iki revizyonist devlet aralarında ittifak kurmuş olsalar da asıl olan devletlerin kendi içlerinde göstermiş oldukları büyük materyal ve yönetim kapasitesi artırma hamleleriydi.

Öte yandan, uluslararası siyasetin durağan ve istikrarlı olduğu statüko dönemlerinde dış dengeleme daha ağır basar. Müttefiklere güvenmek ve bunu sürdürmek statükonun yarattığı belirlilik ve istikrar durumundan dolayı daha kolaydır.⁴⁷ Örneğin, uluslararası sistemin tüm gerilimlerine rağmen belirlilik düzeyinin yüksek olması nedeniyle Soğuk Savaş döneminde devletler iç dengelemeden ziyade dış dengelemeye ağırlık verdi. Bu dönemde hiç şaşırtıcı olmayacak şekilde büyük bir materyal ve yönetim kapasitesi artırma hamlesiyle uluslararası sistemi revizyonizme sürükleyen bir devlet ortaya çıkmadı. Sistemin iki başat aktörü ABD ve Sovyetler Birliği dahi birbirini gözetererek ve daha çok savunmacı reflekslerle kapasitelerini belli bir düzeyde tutmaya çalıştı.⁴⁸ Bu güç yarışında en fazla yıprananın ilk pes edeceği bir uluslararası mücadele ortamı oluştu. Devlet içinde ise, mevcut siyasi elitin hâkim konumunu koruması ve tanımlanmış geleneksel siyasi hedeflere olan bağlılık dış dengelemenin ağırlığını artırır. Bu statüko durumu devletin kapasite artırımına gitmesi için bir gerekçenin olmadığı anlamına gelir. Dış dengeleme daha ucuz, etkin ve hızlı bir güvenlik sağlama yolu olduğu için siyasi elit dış dengelemeye daha fazla ağırlık verir. Zamanla bu politik tercih ve hareket tarzı bir kimlik halini de alabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktidara gelen Almanya –özellikle ikiye bölündükten sonra Batı Almanya– ve Japonya devletlerinin yeni elitleri günümüze değin dış dengelemeye ağırlık verdiler. Öyle ki ABD ile bu dönemde kurulan ittifak, İkinci Dünya Savaşı öncesinde revizyonizmin başat aktörü olan bu iki devletin uluslararası statükonun başat aktörleri konumuna gelmesiyle sonuçlandı. Almanya ve Japonya'nın ABD yanlısı politik tercihi bu iki devletin adeta kimliği haline geldi. Özetle, içerde ve dışarda revizyonist ortam iç dengelemeyi, statükocu ortam ise dış dengelemeyi ön plana çıkarır.

Dengeleme konusunda dikkat edilmesi gereken başka bir husus da iç dengeleme de siyasi reformların en az askeri ve ekonomik reformlar kadar önemli olduğu-

47. Hans J. Morgenthau, "The Struggle for Power: Policy of the Status Quo," *Politics among Nations*, New York, NY: Alfred A. Knopf, 1948, ss. 21-25.

48. John L. Gaddis, "Grand Strategies in the Cold War," M. P. Leffler ve O. A. Westad, ed., *The Cambridge History of the Cold War, Cilt 2: Crises and Détente*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, ss. 1-21.

dur. Askeri ve ekonomik reformlar devletin materyal kapasitesini artırırken siyasi reformlar ise devletin yönetim kapasitesini artırır ve materyal kapasitenin etkin kullanımını sağlar. Burada iki nokta üzerinde durmak gerekir. Bu iki nokta güçlü siyasi iradenin üretimine ilişkindir. Güçlü siyasi irade üretimi siyasi reformların özünü teşkil eder. Bu iki noktadan birincisi devleti yöneten elitin kimlik ve vizyonunun önemidir. Kimlik ve vizyonun önemi elinde yüksek materyal kapasitesi bulunmasına rağmen bununla ne yapacağını bilmeyen ve yalpalayan devletler örneğinde belirginleşir. Yetersiz dengeleme tartışmasında da görüldüğü üzere devletler materyal güçlerinin gerektirdiği politikaları otomatik olarak hayata geçiremezler. Daha somut olarak, yüksek materyal kapasite devletin güvenliğini en iyi şekilde sağlayacak politikaları doğrudan ortaya çıkarmaya yetmez. Burada ikincil bir değişkenin, yani yönetim kapasitesinin rolü söz konusudur. Devleti bir insana benzetecek olursak, materyal kapasite fiziksel ya da kas gücü işlevi görürken, siyasi irade ise materyal kapasiteyi en iyi şekilde kullanacak beyin işlevi gücü görür. Güçlü siyasi irade ancak devleti yöneten elit güçlü bir kimliğe ve geniş vizyona sahipse ortaya çıkar. Devletin amacının materyal kapasitesine uygun ve net olması gerekir. Bu özellikle materyal kapasite açısından eli güçlü devletlerde rastlanan bir sorundur. Materyal kapasitesi düşük devletin seçenekleri kısıtlı olduğu için hata payı düşüktür. Rasyonel ve doğru kararlar vermesi daha olasıdır. Geniş materyal kapasite devletin seçeneklerini artırır. Bu da hata payını yükseltir. Kapasitesi yüksek devlette doğru kararlar vermek için siyasi iradeye daha fazla iş düşer. Devlet elitine düşen görev, devletin amaçları ile kapasitesi arasındaki bağı kurarak uluslararası yapısal şartlar altında devleti güvenlik ve güç açısından en iyi noktaya taşıyacak stratejiyi belirlemektir. Materyal kapasite düzeyi yükseldikçe bu çok daha karmaşık bir hal alır.

Bu noktada kimliğin gücünün ve vizyonun genişliğine ek olarak ikinci bir ayrışma noktasından da bahsetmek gerekir. Devleti yöneten elitin devletin amaçlarını ve çıkarlarını belirlemede kendisine hangi kimlik, vizyon ve değerleri referans aldığı kritik bir meseledir. Devlet eliti sistemin güçlü devletinin ya da ulus-aşırı bir elit grubunun kozmopolitan kimlik, değer ve vizyonunu referans alacağı gibi kendi ülkesinin milliyetçi-yerel kimlik, değer ve vizyonunu da referans alabilir.⁴⁹ İkincil bir değişken olarak bu ayrışma devletlerinin iç-dış dengeleme denklemini ve genel olarak uluslararası siyasetini belirlemede önemli rol oynar.

49. Robinson, 2001; Jutta Weldes, "Constructing National Interests," *European Journal of International Relations*, Cilt 2, No. 3, 1996, ss. 275-318; Scott Burchill, *National Interest in International Relations Theory*, Londra: Palgrave, 2005; William I. Robinson, "The Pitfalls of Realist Analysis of Global Capitalism: A Critique of Ellen Meiksins Wood's *Empire of Capital*," *Historical Materialism*, Cilt 15, No. 3, 2007, ss. 71-93.

Güçlü siyasi iradenin üretimi ve dolayısıyla yönetim kapasitesinin artırılması açısından önemli olan ikinci unsur ise devletin materyal kapasiteyi en iyi şekilde kullanmasını sağlayacak idari yapılanmanın ortaya çıkarılmasıdır. Kimlik ve vizyon devletin güvenliği için en doğru kararların ortaya çıkmasını sağlayan kültürel-iradi unursa, idari yapılanma da doğru kararların üretilmesine ve uygulanmasına olanak sağlayan mekanik-araç unsurdur. Devletin kurumsal yapısının dağınık olması, yani merkezleşmenin zayıf olması doğru kararların üretilmesi ve uygulanmasında bir dezavantajdır. Merkezleşme doğru kararları otomatik olarak ortaya çıkarılabılır. Vizyonu dar bir elitin elinde merkezi bir siyasi yapı en iyi sonuçları doğurmayabilir. Ancak belli bir düzeyde iktidar merkezleşmesi olmadan doğru kararların alınması ve uygulanması mümkün değildir. Bunun birkaç nedeni vardır. Birincisi, merkezleşmenin olmaması devletin dışarıdan müdahalelere açık olması sonucunu doğurur. Dış müdahaleler devletin kendi adına ve lehine kararlar vermesinin önüne geçer. Devlet kendi çıkarlarını takip etmektense daha güçlü bir devletin ya da yabancı elit grubunun çıkarlarını takip edebilir. Bu da genelde devletin bilinçli olarak milli çıkarlarına uymayan yanlış kararlar almasını doğurur. Yukarıda kısaca değinilen uluslararası ilişkilerde hiyerarşi meselesi tam olarak buna işaret etmektedir. Uluslararası ilişkiler anarşik olsa da –yani her devlet eşit egemenliğe sahip olsa da– devletlerin önemli bir kısmı uygulamada egemenliklerinin bir kısmını kendilerinden çok daha güçlü bir veya birkaç devletle paylaşmak zorunda kalabilir. Egemenliğinin tamamını kendisi kullanabilen devlet sayısı sistemde hiçbir zaman bir ya da bir kaçtan öteye geçmez. Dolayısıyla egemenliğinin bir kısmına başka devletler tarafından el konulmuş devletler kararlarını bir başka devletin nezaretinde alır. Bu elbette uluslararası anarşiye son vermez. İdeal olarak dile getirilen her devletin egemenliğine yüzde yüz sahip olduğu iddiasının da pratikte pek karşılığı olmadığını gözler önüne serer. Uluslararası anarşi farklı ölçeklerde ve derecelerde hiyerarşik ilişkilerle örülüdür. İkincisi, merkezleşmesi zayıf olan devlette yatay olarak hem elit hem de toplum düzeyinde ve dikey olarak elit-toplum etkileşiminde sorunlar ortaya çıkar. Elitleri arasında ideolojik kamplaşma olan ya da hangi politikaların uygulanması gerektiği konusunda konsensüs sağlayamayan bir devlet materyal kapasitesinin hakkını veremez. Aynı şekilde, toplumsal düzeyde kamplaşmanın olduğu ya da elit-toplum düzeyleri arasında yabancılaşmanın olduğu devletler parçalanmış toplumlara sahip devletlerdir.⁵⁰ Böylesi devletler iç çatışmalarla materyal kapasitelerini ve enerjilerini heba ederler. Dışarıya karşı etkin politikalar üretilmesi bu şartlarda mümkün olmaz. Çünkü ülkenin milli çıkarlarının ne olduğu ve hangi kararın

50. Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, Cilt 72, No. 3, 1993, ss. 22-49.

olduğu konusunda derin anlaşmazlıklar mevcuttur. Ayrıca, bu dağınmık görüntü dışarıdan sızmalara yol açarak siyasi düzenin daha da istikrarsızlaşmasına ve devletin dışarıya hızlı ve doğru tepkiler verememesiyle sonuçlanır. Tüm bu faktörler siyasi iradenin ve bu iradeyi ortaya çıkaracak siyasi reformların ve bu reformların üreteceği yönetim kapasitesinin ne denli kritik öneme sahip olduğunu gözler önüne serer. Özetle, iç dengelemede siyasi reformlar askeri ve ekonomik reformlar kadar önemlidir. Hatta, güçlü siyasi iradeyi ortaya çıkaran unsur olması nedeniyle siyasi reformların askeri ve ekonomik reformlardan çok daha önemli olduğu söylenebilir. Keza, güçlü ve bağımsız bir siyasi iradeye sahip olmayan bir devletin materyal kapasitesini artıracak askeri ve ekonomik reformları başlatma kararı alabilmesi ya da mevcut materyal kapasitesini koruması pek olası değildir.

2.2. TÜRKİYE'DE YÖNETİM SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Bu noktaya kadar elde ettiğimiz bulguları toparlayacak olursak, bir devletin yönetim sisteminin gelişimi ve yaşanan değişimler uluslararası anarşik ortamın yarattığı güvenlik endişeleri hesaba katılmadan anlaşılabilir. Yönetim sistemindeki dönemsel değişimler uluslararası anarşik yapıdaki değişimlere endekslidir. İç dengelemenin bir unsuru olan yönetim sistemindeki değişimler anarşik uluslararası alanın yarattığı baskılara verilen bir reaksiyondur. Uluslararası yapıdaki değişimler de uluslararası sistemin iki jenerik döneme sahip olabileceği gerçeği göz önüne alınarak anlaşılabilir. Buna göre, uluslararası sistem statükunun hâkim olduğu ve revizyonist dönemler arasında salınım gösterir. Uluslararası revizyonist dönemde mevcut statüko yaşanan kapsamlı güç değişimleri nedeniyle köklü bir meydana okumayla karşı karşıya kalır. Bunun yol açtığı belirsizlikler ve çatışmanın daha olası olması nedeniyle her devletin kendi başının çaresine bakmak zorunda olması durumu çok daha yoğun bir şekilde hissedilir. Bu da devletlerin dış dengelemeden, yani diğer devletlerle ittifak kurmaktan ziyade iç dengelemeye, yani materyal ve yönetim kapasitesini artırmaya ağırlık vermesine yol açar. Devlet dış dengelemeden vazgeçmez ancak içinde bulunulan şartlar nedeniyle iç dengeleme çok daha baskın hale gelir. Çünkü, yukarıda da belirtildiği gibi, revizyonist dönemde güvenilir müttefik bulmak zorlaşır. Uluslararası statüko döneminde ise sistemde belirlilik durumu hâkimdir, çatışma olasılığı düşüktür ve kendi başının çaresine bakma durumu daha az yoğunluklu şekilde yaşanır. Bu da dış dengelemenin daha ağır basmasına yol açar. Dış dengeleme, özellikle görece zayıf devletler için, sistemin büyük gücünün ya da güçlerinden birinin peşine takılmak şeklinde gerçekleşir. Peşine takılma stratejisi de belli derecede egemenliğin ittifakın büyük ortağıyla pay-

laşılmasına yol açar. Kazanılan askeri ve ekonomik desteğe karşı, ittifakın büyük ortağı küçük ortağın iç ve dış politikasında söz sahibi olur. İç dengelemenin uluslararası güvenlik politikalarına ağır bastığı dönemde devletler hem materyal hem de yönetim kapasite artışına giderler. Yönetim kapasitesi artışı kapsamında devletler yönetim sistemlerini demokratikleştirme, yani daha kapsayıcı bir siyasi düzen ve merkezileştirme yönünde reforma tabi tutarlar. Bunun sebebi halkın desteğine daha fazla ihtiyaç duymaları ve daha güçlü ve hızlı kararlar alabilmek için güçlü tek bir merkezde toplamanın gerekliliğidir. Dış dengelemenin uluslararası güvenlik politikalarına hâkim olduğu dönemde ise devletler yönetim sistemlerini tabi oldukları büyük gücün çıkarlarına göre şekillendirmek zorunda kalırlar. Bu da genelde iktidarın daha merkezsiz, zayıf ve otoriter olduğu bir yönetim sistemi şeklinde tezahür eder. Bunun sebebi halkın taleplerinden ziyade büyük gücün isteklerinin dikkate alınması ve büyük güçle devletin egemenliğinin belli bir kısmı paylaşıldığı için güçlü ve hızlı karar almayı mümkün kılmak için gücün tek bir merkezde toplanmasına pek ihtiyaç hissedilmemesidir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluşundan itibaren bu çerçeveden yönetim sisteminin gelişimini üç dönemde ele alabiliriz. Birinci dönem 1923-1945 yılları arasında kapsamaktadır. Bu dönemde uluslararası sistem revizyonist özellikler göstermekteydi. 19. Yüzyılın son çeyreğine kadar uluslararası sistem her ne kadar çok kutuplu gözükse de İngiltere diğer tüm güçlerden bir adım öndeydi. Almanya'nın 1870'te birliğini sağlaması ve Uzak Asya'da Japonya'nın yükselişi bu resmi değiştirdi. Hızlı bir şekilde materyal ve yönetsel kapasite artırımına giden bu iki imparatorluk İngiltere'nin hakimiyetindeki uluslararası statükoya meydan okudu. Özellikle Asya ve Afrika'da sömürge paylaşımı konusunda statükocu ve revizyonist güçler arasında bir kapışma başladı. Daha da spesifik olarak özellikle bir süredir dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika, Arap dünyası ve Avrupa'daki toprakları üzerine sert bir mücadele başladı. Kıta Avrupasında Fransa ve Rusya'nın da iç siyasi gelişmeler neticesinde zayıflamasıyla Almanya'yı dengeleyecek bir gücün kalmaması da uluslararası çatışmaları körükledi. Sonuçta, Birinci Dünya Savaşı olarak bilinen uluslararası hegemonya ile karşı-hegemonya güçleri arasında hegemonik bir savaş başladı.⁵¹ Tarafların güç açısından birbirine denkliği savaşın yıkıcılığını artırdı. Uzunca bir süredir izolasyonist bir dış politika takip eden ABD'nin bu hegemonik savaşa müdahalesi dengeleri değiştirdi. Almanya'nın başı çektiği karşı-hegemonik güç bloğu savaşı kaybetti. Alman, Avusturya-Macaristan, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları çöktü. Ancak savaşın sona ermesinin he-

51. Robert Gilpin, "The Theory of Hegemonic War," R.I. Rotberg ve T.K. Rabb (ed.), *The Origin and Prevention of Major Wars*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, ss. 15-38.

men ardından ABD geleneksel izolasyonist dış politikasına geri döndü. Ülke içinde iktidarı ele geçiren nasyonel-sosyalist elit önderliğinde Almanya hızlı bir şekilde toparlandı. Savaşın çok fazla yara almayan Japon İmparatorluğu da hızlı bir şekilde toparlandı. Neticede, tüm bu gelişmeler hegemonik savaşın ikinci roundu olan İkinci Dünya Savaşı'nın yaşanmasına yol açtı. Bir kez daha uluslararası siyasete geri dönen ABD ve iktidarı ele geçiren komünist elitin liderliğinde ciddi bir materyal ve yönetim kapasitesi artışıyla toparlanan Sovyet Rusya'nın hegemonik güç bloğunda yer almasıyla faşist Almanya liderliğindeki karşı-hegemonik blok bir kez daha yenilgi yaşadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş yıllarını kapsayan bu revizyonist uluslararası dönem (1870-1945) Türk devletinin yönetim sistemini ciddi bir şekilde belirledi. Yukarıda revizyonist dönemlerde devletlerin iç dengelemeye ağırlık verdiğini belirtmiştik. Belirsizlikler ve çatışma ortamı Türk devletinin iç dönmeye ve kapasite artırımına ağırlık vermesine yol açtı. Devlet Cumhuriyet'in ilanından Soğuk Savaş'ın başına kadar olan sürede uluslararası yapısal şartlardan kaynaklanan görece daha fazla hareket serbesliğine sahipti. Batı dünyası kendi içinde liberal-faşist bloklara bölünmüştü ve iki yüz yıldır büyük bir baskı unsuru olagelmış Rus tehdidi kendi iç sorunları nedeniyle azalmıştı. Aynı zamanda, bu dönemde devlet idaresinden mesul yönetici elitin de görece daha milliyetçi olduğunu belirtmek gerekir.⁵² İmparatorluğun yıkılış aşamasına şahitlik etmiş bu elit grup değerler boyutunda Batı dünyasıyla entegrasyonu savunsa da paradoksal olarak milli güvenlik açısından şüpheli gördükleri Batı'ya ya da genel ifadeyle dışarıya bel bağlamayı doğru bulmuyordu.⁵³ Elbette bu ikircikli bir durum yaratmıştı ancak bu dönemde takip eden Soğuk Savaş dönemine göre çok daha fazla iç dengelemeye ağırlık verilmişti. Bu bağlamda devletin kendi materyal kapasitesini geliştirmesi için gerekli olan sanayii altyapıyı desteklemek adına 1921 yılında Askeri Fabrikalar Genel Direktörlüğü kuruldu. 1924 yılında Ankara'da askeri mühimmat üretimi yapması planlanan fabrikalar kuruldu. Aynı yıl Gölcük Tersanesi inşa edildi. 1925 yılında devletin de teşvikiyle Haliç'te Şakir Zümre tarafından Türkiye'nin ilk ve en büyük özel teşebbüs askeri güvenlik şirketi kuruldu. Yine, 1926 yılında Türk havacılık sektörünün ilk girişimi olan Tayyare ve Motor A.Ş. (TamTAŞ) faaliyete geçti. 1930'larda ise Nuri Killigil'in öncülüğünde ve devletin desteğiyle İstanbul'da tabanca, havan topu ve mü-

52. Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik," A. Insel (ed.), *Kemalizm*, İstanbul: İletişim, 2009, ss. 210-234.

53. Ayşe Kadioğlu, "The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity," *Middle Eastern Studies*, Cilt 32, No. 2, 1996, ss. 177-193.

himmat üreten bir başka fabrika kuruldu. 1936'da Nuri Demirağ uçak fabrikası kurma girişiminde bulundu ve bu girişim sonucunda 24 NUD-36 eğitim uçağı ve 6 NUD-38 yolcu uçağı üretmeyi başardı. Türk Hava Kurumu 1941 yılında Ankara'da Türk havacılık sektörünün ilk ciddi girişimi sayılabilecek bir fabrika kurdu. Bu fabrika eğitim uçakları, kargo uçakları ve planör üretmeyi başardı. 1945 yılında ise ilk uçak motoru fabrikası açıldı.⁵⁴

Bu materyal kapasite artırımı atılımlarının alt yapısını oluşturan yönetim kapasitesi açısından da önemli adımlar atıldı. Revizyonist uluslararası periyoda denk gelen II. Abdülhamid (1876-1909) ve İttihat ve Terakki (1909-1918) dönemlerinin bir devamı olarak tek-parti döneminde (1923-1945) de iktidarın merkezileşmesine yönelik adımlara ağırlık verildi.⁵⁵ Yeni yönetim sistemi, merkezde ihdas edilen Cumhurbaşkanlığı makamı etrafında inşa edildi. Bu kapsamda 1909 sonrası güçlenen Meclis, siyasi partiler ve çeşitli sivil toplum oluşumları etkisizleştirildi. Bürokrasi başat güç haline geldi. Bürokrasinin başı olarak da Cumhurbaşkanlığı makamı yönetim sistemin merkezinde yer aldı.⁵⁶ Dağılan imparatorluk sisteminin yerine çevre-merkez ilişkileri açısından da üniter bir devlet inşa edildi. II. Mahmud (1808-1839)'un başlattığı ve takip eden Tanzimat (1839-1876), II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki dönemlerinde süren merkezi çevreye karşı güçlendirmeye yönelik adımlar sürdürüldü.⁵⁷ Çevre güçleri iktidar ilişkilerinden tamamıyla silindi. Başkaldıranlar sert bir şekilde ezildi.⁵⁸ Böylece, devlet bürokrasisi merkezde hem siyaset hem ekonomi güçlerine, çevrede ise ayanlar ve ağalardan müteşekkil feodal güçlere karşı baskın bir konum elde etti.

54. Yasin Şehitoğlu ve Enes Kurt, *Türk Savunma Sanayi Tarihi, 1834-2020*, İstanbul: Ötügen, 2021.

55. Feroz Ahmad, "The Constitutional Regime and the Counter-Revolution of 1909," F. Ahmad, *The Young Turks*, Oxford: Clarendon Press, 1969, ss. 14-46; Abu-Manneh, 1990; M. Şükrü Hanioglu, "The CUP Consolidates Its Revolution," M. Ş. Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford: Oxford University Press, 2001, ss. 279-288; Eric J. Zürcher, "The Emergence of the One-Party State," E. J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2004, ss 166-175.

56. Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Edebi Şef/Milli Şef," A. Insel (ed.), *Kemalizm*, İstanbul: İletişim, 2009, ss. 119-137.

57. Halil Inalcık, "Centralization and Decentralization in Ottoman Administration," T. Naff (ed.), *Studies in Eighteenth Century Islamic History*, Carbondale: Southern Illinois University Press, 1977, ss. 27-52.

58. Feroz Ahmad, "The Progressive Republican Party, 1924-1925," *Political Parties and Democracy in Turkey*, M. Heper ve J. M. Landau (ed.), Londra ve New York: I. B. Tauris, 1991, ss. 65-82; Walter F. Weiker, "The Free Party, 1930," *Political Parties and Democracy in Turkey*, M. Heper ve J. M. Landau (ed.), Londra ve New York: I. B. Tauris, 1991, ss. 83-98; Eric J. Zürcher, "The Kemalist One-Party State, 1925-1945," *Turkey: A Modern History*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2004, ss. 167-205.

Yukarıda tek-parti dönemine damga vuran Kemalist elitin Batıcı ideolojisi ne rağmen milliyetçi bir siyaset benimsediğine vurgu yapılmıştı. İç dengelemenin önem kazanmasında bunun ciddi bir katkısı oldu.⁵⁹ İç dengelemenin önem kazanmasında ulusal siyaset alanının katkısı jenerik olarak iki şekilde gerçekleşir. Dış dengelemeye ve dolayısıyla büyük güçlerle hiyerarşik ittifak ilişkisini benimsemeye daha yatkın olan kozmopolitan elitin yerini milliyetçi bir elite bırakmasıyla bağlı devletin egemenliğinden ödün vererek oluşturduğu hiyerarşik ittifak ilişkisi sorgulanmaya başlanabilir. Elit değişiminin neden olduğu ideolojik değişim devletin güvenliğinin ve milli çıkarlarının egemenlikten daha az ödün verecek ya da hiç vermeyecek şekilde tanımlanmasına yol açabilir. Gerçekten de devletin yönetici eliti ideolojik olarak ne denli milliyetçiyse devletin egemenliği konusunda o denli hassas ve hiyerarşik ittifak ilişkilerine de o denli mesafelidir. Yine, elit değişimi gerçekleşmeden de bağlı devletin lider devletle kurduğu hiyerarşik ittifak ilişkisi sorgulamaya açılabilir. Yukarıda da değinildiği gibi yönetici elitin lider devletle hiyerarşik ittifak ilişkisine girmesinin temel sebebi ülke içindeki meşruiyetini artırma ve içerideki rakip elit gruplara karşı el üstünlüğü sağlamaktır. Şayet lider devletle kurulan hiyerarşik ittifak ilişkisi yönetici elite bu kazanımları sağlamıyorsa yönetici elit bu ittifak ilişkisini sorgulama başlayabilir. Lider devletle kurulan hiyerarşik ittifak, yönetici elitin ülke içerisinde altını oyuyorsa başka ittifak ortakları aramak ya da iç dengelemeye gitmek bu elit grup tarafından devreye sokulur. Bu genellikle lider devletin bağlı devlet içerisinde bir başka elit grubu desteklemesi ya da bu devletin güvenliğini tehdit edecek politikalar takip etmeye zorlaması durumunda ortaya çıkar. Uluslararası şartların da etkisiyle Kemalist elitin milliyetçi bir çizgi tutturması iç dengelemenin ağır basmasına ve bunun neticesinde de yukarıda zikredilen iktidarı merkezileştirme adımlarının atılmasını sağladı. Ancak öte yandan halka olan güvensizlik yönetime halkı dahil etme noktasında demokrasi açığı olarak kendisini gösterdi. Yukarıda tartışıldığı üzere iç dengelemede demokratikleşmenin gelişim göstermesi beklenir. Tek-parti döneminin bu noktada teorik beklentilerden ayrıştığı görülmektedir. Bunun sonucu iç dengelemenin yeterince ideal bir şekilde hayata geçirilememesi olmuştur. Merkezileşen iktidardan halkın dışlanması 1940'larda siyasi krizlere yol açmıştır.⁶⁰

59. Brett A. Leeds ve Burcu Savun, "Terminating Alliances: Why Do States Abrogate Agreements?" *The Journal of Politics*, Cilt 69, No. 4, 2007, ss. 1118-1132.

60. Kemal H. Karpat, "The Struggle for the Establishment of a Multi-Party System: 1946-1950," K. H. Karpat, *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1959, ss. 137-244.

Türkiye’de yönetim sistemi açısından ikinci dönem (1945-2002) 1945’ten sonra başladı. 1945 sonrasında uluslararası şartlar değişti. Rus tehdidi geri döndü, Batı içerisindeki bölünmüşlük faşist bloğun savaşı kaybetmesi ve ortadan kalkmasıyla son buldu. Bu gelişmeler Türkiye’nin uluslararası alandaki hareket serbestisini önemli ölçüde daralttı.⁶¹ Yönetici elit de bu gelişmelere ayak uydurarak güvenlik alanında daha liberal-kozmpolit bir eğilim içerisine girdi. Bunun sonucunda yönetim sisteminde önemli değişimler yaşandı. Bürokrasi merkezi konumunu korumasına rağmen merkezde siyaset kurumu 1950’den itibaren güçlenerek iktidarın merkezsizlik yönünde hareket etmesine yol açtı.⁶² Buna sivil toplumun güçlenmesi de eklendi. Bunun iki boyutu vardır. Birincisi, sermayenin devlet bürokrasinden peyderpey bağımsızlaşarak otonom bir hal almasıydı. Siyasetle ittifaka giren sermaye bürokrasinin merkezi konumunun aşınmasına büyük katkı sundu.⁶³ Türkiye’de sermaye özellikle 1980’lerden itibaren ekonomi modelinin devlet-kontrolünde bir ekonomiden serbest piyasa ekonomisine kayması ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla iktidarın merkezsizleşmesinde daha aktif bir rol oynadı.⁶⁴ İkincisi ise, sokağın devletin kontrolünden çıkmasıydı. Bu bir yandan siyaset kurumunu bürokrasiye karşı güçlendirirken, diğer yandan da özellikle 1960-1980 arası dönemde sol-sağ çatışmasıyla devlet otoritesinin sarsılmasına ve ciddi güvenlik sorunlarına neden oldu.⁶⁵ Çevrede de bu dönemde Kürt ayrılıkçılığı büyük bir ivme kazandı. Üniter devlet büyük bir meydan okumayla karşı karşıya kaldı.⁶⁶

Tüm bu gelişmeler dışarıya bağımlılığı artırdı. Bu süreç zaten 1941-44 yılları arasında imzalanan bir anlaşmayla ABD’den alınan 95 milyon dolarlık askeri teçhizatla başlamıştı. Hemen Soğuk Savaş’ın başında 1947 yılında Türkiye’nin Tru-

61. Edward Weisband, “Introduction” E. Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945*, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1973, ss. 3-32.
62. Eric J. Zürcher, “The Rule of the Democratic Party, 1950-1960” E. J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2004, ss. 221-240.
63. Kemal Karpat, “The Military and Politics in Turkey, 1960-1964: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution,” *The American Historical Review*, Cilt 75, No. 6, 1970, ss. 1654-1683.
64. Eric J. Zürcher, “The Third Republic: Turkey since 1980,” *Turkey: A Modern History*, Londra ve New York: I. B. Tauris, 2004, ss. 278-337; Attila Yayla, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm,” M. Yılmaz (ed.), *Liberalizm*, İstanbul: İletişim, 2005, ss. 584-588.
65. Ahmet Samim, “The Left,” I. C. Schick ve E. A. Tonak (ed.), *Turkey in Transition: New Perspectives*, New York: Oxford University Press, 1987, ss. 147-176; Necmi Erdoğan, “1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar,” M. Gültekingil (ed.), *Sol*, İstanbul: İletişim, 2008, ss. 262-274; Gökhan Atılgan, “Yön-Devrim Hareketi,” M. Gültekingil (ed.), *Sol*, İstanbul: İletişim, 2008, ss. 597-646; Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde ‘Sol’ ve ‘Sağ’,” Ö. Laçiner (ed.), *Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim, 2009, ss. 413-450.
66. Ahmet Yıldız, “Kürt Ulusal Hareketinin Üç Tarz-ı Siyaseti: Kemalizm, İslamcılık ve Sol,” Ö. Laçiner (ed.), *Dönemler ve Zihniyetler*, İstanbul: İletişim, 2009, ss. 545-558.

man Doktrini ve Marshall yardımlarından payına düşen askeri ve ekonomik destekleri almasıyla derinlik ve devamlılık kazandı.⁶⁷ Dış dengeleme ağırlık kazandıkça askeri teçhizatlar ülkede üretilmek yerine dışarıdan yardım olarak ya da parayla alınmaya başlandı. Öyle ki, savaş öncesinde kurulan askeri fabrikalar işlevsiz hale geldi ve nihayet 1968 yılında bir devlet işletmesi olan Makine ve Kimya Endüstrisi'ne bağlandı. Bu dönemde TSK'nın ihtiyaçlarının yerli üretimle karşılanmasına yönelik bazı girişimler olduysa da –Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde 1954 yılında araştırma ve geliştirme birimi ve 1970'de Teknik Servis Birimi kurulması gibi– bunlar savunma sanayii güçlendirmek noktasında ileri götürülemedi ve tam işlerlik kazanamadı. İkinci (1968-72) ve Üçüncü (1972-77) Beş Yıllık Kalkınma Planlarında savunma sanayiinin güçlendirilmesine vurgu yapıldıysa da devleti dış dengelemeye iten ulusal ve uluslararası şartlar bunların uygulamaya konulmasına müsaade etmedi.⁶⁸

1974'te Türkiye ile ABD başta olmak üzere Batılı müttefiklerini karşı karşıya getiren Kıbrıs Harekâtı dış dengelemeye dayalı savunma politikalarının zaaflarını açık bir şekilde ortaya koydu.⁶⁹ Müttefikler Türkiye'ye silah ambargosu uyguladıkları gibi kendi silahlarının harekât esnasında kullanılmasına da izin vermediler. Bu açıkça Türkiye'nin kritik bir milli güvenlik sorununda kendi başına karar verirken zorluklarla karşılaşabileceğini ve egemenliğinin büyük oranda kısıtlanabileceğini açık etti.⁷⁰ Elbette Türkiye tüm bu engellemelere rağmen harekâtı başarıyla gerçekleştirdi ancak bu acı dersle dış dengelemenin handikapları açıkça anlaşılmuş oldu. Dış dengelemeyle güvenlik çok daha ucuz ve hızlı elde edilse de devletin stratejik otonomisi için ölümcül etkilere sahiptir. Bu zaafı gidermek adına bazı somut adımlar atıldı. Bunlar arasında en dikkat çekici olan devletin hava, deniz ve kara gücünü arttırmak adına devlet fonlarıyla ASELSAN (1975), ASPİLSAN (1981) ve HAVELSAN (1982) –bu listeye harekâttan önce kurulan TUSAŞ (1973) da eklenebilir– gibi savunma sanayii girişimlerinin kurulmasıydı.⁷¹ Bunların yanı sıra 1983 yılında TSK'nın ekipman ihtiyacını karşılamak için Savunma Teçhizatları İşletme-

67. George S. Harris, "Turkey and the United States," Kemal H. Karpat et al., *Turkey's Foreign Policy in Transition, 1950-1974*, Leiden: E. J. Brill, 1975; William Hale, "Turkey and the Cold War, 1945-63: The Engagement Phase" W. Hale, *Turkish Foreign Policy Since 1774*, Londra ve New York: Routledge, 2013, ss. 78-103.

68. Demir, 2020.

69. Hüseyin Bağcı ve Çağlar Kurç, "Turkey's Strategic Choice: Buy or Make Weapons?" *Defence Studies*, Cilt 17, No. 1, 2017, ss. 38-62.

70. Edward J. Erickson, "Turkey as Regional Hegemon–2014: Strategic Implications for the United States," *Turkish Studies*, Cilt 5, No. 3, 2004, ss. 25-45.

71. Şehitoğlu ve Kurt, 2021.

leri Genel Direktörlüğü ihdas edildi. Ancak bu adımlar Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-89)'nda da belirtildiği üzere TSK'nın ihtiyaçlarının iç kaynaklarla karşılanması noktasında istenen sonuçları doğurmaktan uzaktı.

İç dengelemeye ve özerk bir dış politika izlemeye yönelik esaslı adımlar ancak Soğuk Savaş'ın sonuna doğru atılmaya başlandı.⁷² 1985 yılında 3238 sayılı kanunla Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kuruldu. Yukarıda da belirtildiği üzere uzunca bir süre savunma sanayii altyapısının tesisine ilişkin politikaların tesisi ve bu politikaların idare ve uygulanmasını sağlayacak mekanizmaların oluşturulması konusunda ciddi bir zafiyet söz konusuydu. SAGEB bu boşluğu doldurmak için kuruldu. 1989 yılında ise statüsü artırılarak Savunma Sanayii Müsteşarlığı olarak yeniden yapılandırıldı.⁷³ Bu bağlamda zırhlı muhabere araçları, küçük kargo uçakları, eğitim uçakları üretimi ve Cougar helikopter projesine katılım gibi bazı önemli gelişmeler yaşandı. Ancak bunlar iç dengelemeye ağırlık kazandırmaktan halen çok uzaktı. ABD'nin Irak'ı işgali sonrası bölgede Kürt ayrılıkçılığına destek sunmaya başlaması Türkiye'yi daha da alarma geçiren bir durumdu. Ancak diğer taraftan ABD liderliğindeki statükonun ve tek kutuplu bir uluslararası sistemin varlığı Türkiye'nin hareket alanını kısıtlarken dönemin yönetici elitinin toplumsal meşruiyet krizi ve toplumsal destekten mahrum olması da somut ve büyük adımların atılmasına engel teşkil ediyordu.

Türkiye'de yönetim sisteminin üçüncü döneminde (2002-?), 2004 yılında zamanın başbakanı Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında gerçekleştirilen Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK) toplantısında uzun süredir sonuçlandırılmayan modern tank, taarruz taktik keşif helikopteri ve insansız hava araçları projelerinin ihaleleri iptal edildi. Bunun yerine bu projeler için “milli imkanların azami kullanılması,” “yurtiçi üretimi ve özgün tasarımı esas alan yeni tedarik modellerinin oluşturulması,” “TSK'nın ihtiyaçlarının bu modeller çerçevesinde karşılanması” ve “bu çalışmalarda yerli-yabancı ortak girişimleri, yurtiçi firmaların daha etkin olabilmelerini sağlayacak imkanların hazırlanması” gibi çok önemli kararlar alınmıştır.⁷⁴ İlerleyen dönemde bu kararların etkisi yerli savaş gemisi programı (MİLGEM), mil-

72. Ali L. Karaosmanoğlu ve Mustafa Kibaroglu, “Defense Reform in Turkey,” I. Gyarmati ve T. Winkler, ed., *Post-Cold War Defense Reform*, Dulles, VA: Potomac Books, 2002, ss. 135-164; Veysel Kurt, “Özal'ın Dış Politikası: Uluslararası Siyaset, Değişim ve Süreklilik,” *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, Cilt 15, No. 55, 2018, ss. 157-171.

73. <https://www.ssb.gov.tr/Website/ContentList.aspx?PageID=39> (son ziyaret: 1 Mart).

74. “Tank ve helikopter ihaleleri iptal edildi,” *Hürriyet*, 14 Mayıs, 2004, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tank-ve-helikopter-ihaleleri-iptal-edildi-225670> (ziyaret tarihi: 1 Mart)

li saldırı helikopteri projesi (ATAK) ve milli tank projesinde (ALTAY) somutlaştı. Yönetici elit değişiminin, spesifik olarak yerli-millî bir elitin ülke yönetiminde daha fazla etkin olmasının bu ciddi iç dengeleme hamlesine etkisi bariz bir şekilde görüldü. 2002 yılında savunma sanayii alanında proje sayısı 62’ydi, bu rakam hızlı bir şekilde tırmanışa geçti ve 2021 itibariyle 750 üzerinde bir rakama ulaştı.⁷⁵

Türkiye’nin dış politikada otonomlaşıma vizyonu zamanın başbakanı –2014’den sonra Parlamenter sistemin, 2018’den sonra Cumhurbaşkanlığı sisteminin Cumhurbaşkanı– Erdoğan’ın siyasi liderliğinde istikrarlı bir şekilde sürdürüldü. Otonomlaşıma için iç dengelemeye, iç dengelemenin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için de savunma sanayiinin gelişim göstermesi gerekiyordu. İç siyasi alandaki dalgalanmalara rağmen savunma sanayii alanında 2000’li yılların başında yakalanan momentum korundu. İstikrarsızlık üreten sivil kalkışmalar, terör saldırıları ve askeri darbe girişimleri yönetim kapasitesinin AK Parti’nin hâkim parti rolüyle artmış olmasının ve bunun en kritik noktası olan Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın ortaya koyduğu güçlü siyasi irade sayesinde etkisiz kılındı. Bu geçiş dönemi 2017’de gerçekleşen yönetim sistemi değişikliğine kadar sürdü. Yönetim sistemi değişikliğiyle savunma sanayii alanında çok kritik bir dönemeç dönülmüş oldu. Savunma Sanayii Müsteşarlığı 2017 yılında gerçekleşen yönetim sistemi değişikliğiyle doğrudan Cumhurbaşkanlığı’na bağlandı ve Savunma Sanayii Başkanlığı olarak yeniden yapılandırıldı. Mevcut savunma sanayii projelerine yenileri eklendi. Milli Muharip Uçak (MMU), Muharip İnsansız Uçak Sistemi (Mİ-US), T929 Ağır Sınıf Taarruz Helikopteri (ATAK2), Bayraktar TB3 SİHA, ANKA Aksungur, Akıncı Taarruzi İHA, Siper Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze Savunma Sistemi gibi birçok önemli projeye bu dönemde başlandı ve bir kısmı da tamamlandı.⁷⁶ 2022 itibariyle savunma sanayii proje sayısı ise 793’e ulaşmıştır.⁷⁷ Bu bize iç dengelemenin materyal kapasite üretiminin ötesinde bir kapsama sahip olduğunu gösterir. İç dengeleme aynı zamanda yönetim sisteminin yeniden dizaynını da kapsamaktadır. İktidarın merkezileşmesi açısından tek-parti döneme benzeyen ancak halkın iktidara dahil edilmesiyle son 20 yılda demokratikleşme açısından ayrılan çok daha güçlü bir yönetim ortaya çıktı. Bu sefer bürokrasi merkezli bir iktidar merkezileşmesi değil, siyaset kurumu merkezli bir iktidar merkezileşmesi takip edildi. Yeni düzen siyasi ve temsili bir aktöre dönüşen

75. “Savunma sanayisinde 750 dev proje,” *Sabah*, 7 Kasım 2021, <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2021/11/07/savunma-sanayisinde-750-dev-proje-ismail-demir-hedefi-acikladi> (ziyaret tarihi: 1 Mart)

76. <https://www.milliasavunma.com> (ziyaret tarihi: 2 Mart)

77. <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=48&LangID=1> (son ziyaret: 2 Mart).

Cumhurbaşkanlığı makamı etrafında inşa edildi. Yönetim sisteminin merkezinde yer alan ve doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, devlet ile toplum arasındaki bağı hiç olmadığı kadar güçlendirdi. Bu hem değerler noktasında yaşanan ortaklaşma hem de halkın ilk defa bu denli devlete nüfuz etmesinin bir sonucuydu. Yeni yönetim sistemiyle toplumun merkezine seslenen siyasi aktörün devlet politikalarını belirlemesinin yolu açıldı. Bir yandan devlet toplumsal alana açılırken diğer yandan da hem merkezde hem de çevrede kapsayıcı merkezileşme adımları atıldı. Yönetim sistemi hem ülkenin gücünün artırılmasını hem demokratikleşmeyi birlikte hayata geçirdi. Bu sayede bir yandan materyal kapasite artırımı atılımları istikrarlı bir şekilde gerçekleşirken, diğer yandan da siyasi düzenin içerden çeşitli kalkışmalara ve dışardan da müdahalelere direnç göstermesi sağlandı. ABD'nin düşüşüyle başlayan uluslararası revizyonist periyod ülkede yönetim sisteminde merkezileşmeyi tetiklerken, hayata geçirilen merkezileşme adımları da revizyonist dönemin yarattığı istikrarsızlık ve baskılarla başa çıkmada önemli bir rol oynadı.

2010'lu yılların başından itibaren hız kazanan revizyonist döneme girilmesinin iç dengelemenin daha da ağırlık kazanmasında büyük etkisi oldu. Böylece, bu rakamlar ve göstergeler ışığında Türkiye'nin son yıllarda iç dengelemeye verdiği ağırlıkta göze çarpan hususların başında dış politik alanda Batı'ya olan askeri bağımlılığın azaltılmasını görmekteyiz. Öncelikle Türkiye ağırlıklı olarak kurduğu ittifak ilişkileriyle Batılı devletlerden silah ithal eden ya da bu silahları hibe olarak alan bir devletten kendi silahını kendi üreten ve askeri anlamda kendi kendine yetebilen bir devlet olmaya doğru yol almaktadır. İkinci olarak, Türkiye silah ithal eden bir ülkeden silah ihraç eden bir ülke olma yolunda hızla ilerlemektedir.⁷⁸ Bu da savunma sanayiinin sadece kendi askeri ihtiyaçlarını karşılamak için seferber edilmesinin ötesine geçerek dış politikada müttefik kazanmak ve diğer devletlerin politikaları üzerinde etki gücünü artırmak için devreye sokulması sonucunu doğurmuştur. Savunma sanayiindeki modernleşme ve atılımlar sayesinde Azerbaycan, Katar ve Libya başta olmak üzere Türkiye'den silah ithal eden birçok ülke ile güçlü müttefiklik ilişkileri kurulabilmektedir. Üçüncü olarak, askerî açıdan kendi kendine yetmek ve silah ihraç eder duruma gelmek Türkiye'nin çok-terafıllık esasına dayalı büyük stratejisini hayata geçirmesine olanak vermektedir. Bu sayede Türkiye hem Batılı hem de Batı-dışı devletlerle belli derecede bağımsız bir şekilde ve egemenliğinden ödün vermeden ittifak ilişkileri gerçekleştirebilmektedir.

78. Arda Mevlütoğlu, "Commentary on Assessing the Turkish Defense Industry: Strutural Issues and Major Challenges," *Defence Studies*, Cilt. 17, No. 3, 2017, ss. 282-294.

SONUÇ

Türkiye pratik-materyal ve ideolojik-kültürel sebeplerle dış dengelemeyi ön-
celemesi beklenen bir devletken, son 20 yılda hem iç hem de dış politik gelişmeler
sonucunda iç dengelemeye daha fazla ağırlık veren bir konuma geldi. Spesifik ola-
rak, Türkiye’nin bu tercihi ABD’nin ve Batı dünyasının hegemonyasının düşüşü-
nü kapsayan yapısal bir değişim içerisindeki yeni uluslararası ortama ayak uydur-
ma çabasının bir ürünüdür. Son 50 yılda Batılı müttefiklere karşı biriken bir güven-
sizliğin materyal ve yönetim kapasitesi artırımı boyutlarıyla iç dengeleme yoluyla
stratejik otonomi arayışına yol açtığı aşikardır, ancak daha belirleyici etken Batı-
lı müttefiklerin yaşadığı görece zayıflamadır. Türkiye çok-terafılı bir strateji takip
ederek şekillenmeye başlayan yeni uluslararası düzene adapte olmaya çalışmaktadır.

Bu durum Türkiye’nin büyük stratejisinin tarihi gelişimi göz önüne alındığında
şaşırtıcı değildir. Türkiye’nin büyük stratejisi son üç yüz yılda birçok önemli kırıl-
ma yaşamıştır. Devlet 17. Yüzyılın sonuna kadar Avrupa ve Yakın Doğu’nun süper
gücü olmak için mücadele ederken, 18. Yüzyılda büyük strateji bu iki bölgenin baş-
ka bir gücün kontrolü altına girmesini engellemeye evrilerek savunmacı bir karak-
ter kazanmıştır. 19. Yüzyılda ise savunma hattı daha da geri çekilerek imparator-
luğun çekirdek alanının muhafaza edilmesi büyük stratejisi takip edilmiştir. Yüzyı-
lı aşkın bir zamana yayılan kopmalar neticesinde 20. Yüzyılın başında yıkılan im-
paratorluğun yerine ulus-devletin ihdas edilmiştir. Bu noktadan sonra büyük stra-
teji Misak-ı Milli belgesi ile tanımlanan ve Lozan Anlaşması’yla revize edilen yeni
(ulus-devlet) çekirdek alanının elde tutulması olmuştur. 21. Yüzyılın başından itiba-
ren devletin büyük strateji ise 1920’lerde tanımlanan ulus-devlet çekirdek alanının
ötesine geçmek ve milli güvenliğe daha kapsamlı bölgesel bir bakış açısıyla yaklaşı-
rak stratejik otonomi elde etme siyasi amacı tarafından belirlenmeye başlanmıştır.

Küresel bir perspektiften bakıldığında Türkiye 21. Yüzyılın başından itibaren
ABD, Rusya, Çin, Hindistan ve Avrupa Birliği gibi “süper” ya da “bölgesel ölçek”
devletlerinden oluşan uluslararası sistemde bir ulus-devlet olarak varlığını sürdür-
me mücadelesi vermektedir. Bu uluslararası stratejik ortamda Türkiye’nin önün-
de kabaca iki tercih bulunmaktadır. Bunlardan biri, dış dengelemeye ağırlık vere-
rek söz konusu süper devletlerden birisinin parçası olmaktır. Daha spesifik olarak,
egemenliğinden ciddi ödünler vererek Avrupa Birliği’ne katılmak, ABD’nin peşine
takılmak ya da Çin-Rusya bloğunun ikincil bir üyesi olmayı kabullenmektir. İkinci
seçenek ise, Alman Şansölyesi Otto von Bismarck’ın 19. Yüzyılın ikinci yarısın-
da takip ettiği topla-dağıt (hub-and-spoke) stratejisine benzer şekilde, iç dengele-
meye ağırlık verip materyal ve yönetim kapasitesini artırarak kendisini Balkanlar,

Kafkasya, Ortadoğu ve Afrika bölgelerinin merkezine yerleştiren bir ittifak sistemi ve bölgelerarası bir düzen inşa etmektir.

Türkiye'nin bir süredir ikinci seçeneğe ağırlık verdiği gözlemlenmektedir. Bu-nu gerçekleştirilebilmek için son yıllarda savunma sanayinde yaptığı atılımlarla ma-teryal kapasitesini ve Cumhurbaşkanlığı sistemiyle de yönetim kapasitesini yukarı çekmeye çalışmaktadır. Ancak Türkiye'nin bu stratejik hedeflerinin önünde ciddi meydan okumaların varlığı söz konusudur. Bunlar üç düzlemde ele alınabilir. Ulus-lararası siyasette iç dengelemeye, çok-tarafılığa ve stratejik otonomlaşmaya yönelik politikalara bağlılık ancak devlet yönetimini elinde tutan yönetici elitin yerli-mil-li ideolojik eğilimlere sahip olmasıyla mümkündür. Yerli-millî elit egemenlik konu-sunda ödün vermekten kaçınır, millî güvenlik gibi kritik bir konuda dışarıya bağımlı olmaya soğuk bakar, devletin merkezi bir uluslararası konumda olmasını ister ve materyal ve yönetim kapasitesini artırmaya önem verir. Herhangi bir nedenle yaşa-nacak elit değişimi, yani bir liberal-kozmopolit elit grubunun iktidarı eline alması devletin uluslararası politikasını 180 derece değiştirebilir. Liberal-kozmopolit elit genellikle millî güvenliğin sağlanmasında ağırlığı uluslararası kurumlara ve küresel ittifaklara verme eğilimindedir. Aynı şekilde, elit değişimi dışında ülkede kısa sü-re ayakta kalan ve zayıf koalisyon hükümetlerinin ya da siyasi iktidar ile bürokrasi arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaların yol açacağı nedenlerle oluşacak bir siyasi istikrarsızlık iç dengeleme, çok-tarafılık ve stratejik otonomi için gerekli olan güçlü ve kararlı siyasi iradenin oluşmasını engelleme potansiyeline sahiptir. Öte yandan, iç dengelemenin sürdürülebilir olabilmesi için devletin uluslararası anarşik ortam-da yeterince caydırıcı güç oluşturacak materyal kapasite üretimini kendi imkanla-ryla hayata geçirmesi gerekir. Savunma sanayiye ayakta tutan teknolojik altyapı, güvenlik sanayii şirketleri, eğitilmiş insan gücü ve projeler için gerekli bütçe konu-sunda yaşanacak olumsuz gelişmeler devletin materyal kapasitesinde bir düşüşe se-bep olabilir ve bu da dış dengelemeye ağırlık verilmesine yol açabilir. Türkiye'nin uzunca bir süre dış dengelemeye ağırlık veren bir güvenlik siyaseti gütmesinin ar-kasında siyasi sebepler olduğu kadar bu sayılan gayri-siyasi sebeplerin de olduğu-nu kabul etmek gerekir.

İç siyasi alanda materyal ve yönetim kapasitesi artırımı, çok-tarafılık ve stra-tejik otonomlaşma için atılan adımların bölgesel düzleme yansımaları, bölgesel lider-lik siyaseti güden devletin ikincil güçteki bölge devletleri tarafından takip edilme-sidir.⁷⁹ Uluslararası sistemde birçok devlet için güvenliğini sağlamanın en gerçekçi

79. Daniel Flesmes, "Conceptualizing Regional Power in International Relations: Lessons from the South African Case." *GIGA Working Paper*. Hamburg: GIGA, 2007; Sandra Destradi, "Re-

ve pratik yolu genellikle hiyerarşik bir ilişki öngören dış dengelemedir. Bölgesel lider konumundaki devlet de küresel güçler gibi etrafındaki devletlere güvenlik garantisi sunabildiğinde bu devletler tarafından takip edilen bir devlet haline gelebilir. Bunun için elinde tuttuğu materyal ve yönetim gücü cezbedici oranda olmalı ve ittifakına dahil olan devletlere ve onların yönetici elitlerine hem iç hem de dış siyasette meşruiyet ve prestij sunabilmelidir. Türkiye'nin bu iki alanda son yıllarda ilerleme kaydettiği aşıkardır. Ancak henüz istenilen düzeyde olmadığını ve kısa vadede bunu sağlamasının kolay olmadığını belirtmek gerekir.

Bölgesel düzlemde bir diğer husus ise rakip bir bölgesel lider devletin ortaya çıkması ya da ikincil güçteki bölge devletlerinin bölgesel liderlik iddiası taşıyan devleti tehdit olarak görüp onu dengelemek için bir karşı blok oluşturmasıdır. O halde bölgesel lider devletin rakip lider devlet ya da devletlerin ortaya çıkmasını engellemesi ya da böyle bir devlet mevcut ise nüfuz alanını daraltması ve bölge devletlerinin güvenliğini tehdit etmeden ve egemenliklerinden fazla ödün istemeden onları etrafında toplayacak akılcı politikalar geliştirmesi gerekir. Türkiye'nin yakın bölgesinde birden fazla rakip devletin varlığı söz konusudur. Aynı zamanda, yakın zamanda normalleşme adımlarıyla Türkiye'ye yönelik kuşatma stratejisi izleyen dengeleyici güç bloğunun etkisi kırılmış olsa da yeniden canlanmayacağına bir garantisi bulunmamaktadır.

Küresel düzlemde ise bölge-dışı büyük güçlerin bölge siyasetine ne şekilde etki ettiklerine bakmak gerekir. Bölge-dışı büyük güçler genellikle taşeron bir bölge devleti ya da devletler topluluğuyla bölgede kendi güvenliğine tehdit oluşturmayacak bir düzen inşası ya da şayet bölgede otonom davranan ve kendisine tehdit oluşturması muhtemel bir lider devlet varsa onu dışarıdan dengeleme stratejisi takip eder.⁸⁰ Bölge-dışı büyük güçler bölgesel entegrasyon için çaba gösterdikleri gibi bölgesel entegrasyonu engelleyen ve bölgesel bölünmüşlüğü körükleyen politikalar da takip edebilirler. Uluslararası sistemin süper gücü ABD, Avrupa'da bölgesel entegrasyonu desteklerken Ortadoğu da dahil diğer birçok bölgede entegrasyonu engellemeye çalışan bir siyaset takip etmektedir. Bölgesel entegrasyonun engel-

gional Powers and Their Strategies: Empire, Hegemony, and Leadership." *Review of International Studies*, Cilt 36, No. 4, 2010, ss. 903-930; Detlef Nolte, "How to Compare Regional Powers: Analytical Concepts and Research Topics," *Review of International Studies*, Cilt 36, No. 4, 2010, ss. 881-901; Miriam Prys, "Hegemony, Domination, Detachment: Differences in Regional Powerhood," *International Studies Review*, Cilt 12, No. 4, 2010, ss. 479-504.

80. Henry Kissinger, "The Concert of Europe: Great Britain, Austria and Russia," H. Kissinger, *Diplomacy*, New York: Simon & Schuster, 1994, ss.78-102; John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, "The Case for Offshore Balancing," *Foreign Affairs*, Temmuz/Ağustos 2016.

lenmesi için izlenen dışarıdan dengeleme stratejisi iki şekilde tezahür edebilir: ya lider devletin karşısına rakip bir lider devlet çıkararak ve önünü açarak ya da ikincil güçteki devletlerden statükocu bir karşı-blok tesis ederek bölgesel entegrasyon engellenir. ABD-Türkiye ilişkilerinin belli bir süredir gergin olmasının ana nedeni bölge-dışı bir güç olan ABD'nin Türkiye'nin bölgesel liderlik ve entegrasyon politikalarını hem başka bir lider devlet çıkararak ya da önünü açarak hem de karşı-blok oluşumuna destek vererek baltalamasıdır. Türkiye'nin bu dış politika vizyonunun en önemli dayanak noktası hiç şüphesiz savunma sanayiinde son yirmi yılda hayata geçirilen ve halen artarak devam eden projeler ve bu projelerin yürütülmesinde kritik rol oynayan Savunma Sanayii Başkanlığı ve bağlı olduğu Cumhurbaşkanlığı makamıdır. Bu materyal kapasite artırımının da temel dayanak noktası ülkenin yönetim kapasitesini yukarı çeken Cumhurbaşkanlığı yönetim sistemidir.